

‘Waarom toch, waarom heeft Norbert het gedaan?’

De val van het kabinet-Cals in de Nacht van Schmelzer

Alexander van Kessel

Om tien over half vijf in de ochtend van 14 oktober 1966 kwam tijdens het Kamerdebat over de rijksbegroting voor 1967 door de aanvaarding van een motie van KVP-fractievoorzitter Schmelzer een einde aan het kabinet-Cals. Uit de motie sprak een ernstige bezorgdheid over het financieel-economisch beleid van het kabinet. Zoals Cals’ opvolger als premier, Zijlstra, later echter oordeelde, was de begroting voor 1967 niet ‘onaanvaardbaar onsolide’.¹ De oorzaken van de val van het kabinet waren dan ook niet louter begrotingstechnisch van aard. ‘Waarom toch [...] Waarom heeft Norbert het gedaan?’ vroeg Cals zich de jaren na de kabinetscrisis nog steeds af als hij onder zijn voormalige collega-ministers was.² Het was een ‘moord [...] met voorbedachten rade’ door de KVP van Schmelzer, meende toenmalig minister van Financiën Vondeling (PVDa), zoals blijkt uit zijn memoires.³ Datzelfde beeld was al direct na de kabinetscrisis gecreëerd in de media. In een spotprent in *de Volkskrant* beeldde Opland Schmelzer af als een Brutus die ‘Caesar’ Cals een mes in zijn rug stak. Schmelzer werd – vooral door de linkse pers – getypeerd als onoprecht en onbetrouwbaar; hij had zijn partijgenoot en rivaal verraden. Wim Kans typering uit diens oudejaarsconference ‘een gladder teckel met een vette kluij in zijn bek’ zou Schmelzer vervolgens levenslang aankleven.⁴

De mythe van de ‘moord met voorbedachten rade’ door de onbetrouwbare Schmelzer bleek taai te zijn – vooral in linkse kringen – waardoor de relatie tussen de twee grootste politieke partijen, KVP en PVDa, gepolariseerd raakte en de mogelijkheid tot coalitievorming tussen beide decennialang werd bemoeilijkt. Robbert Ammerlaans opzienbarende publicatie over Schmelzer uit 1973 retourcheerde het bestaande beeld: de KVP-leider was niet uit geweest op de val van het kabinet, maar was er wel steeds meer rekening mee gaan houden – en had ten aanzien daarvan ook voorbereidingen getroffen. De indruk die in de publicatie gewekt wordt van Schmelzer als koele regisseur, maakte hem niettemin suspect.⁵ Pas een kwarteeuw na de kabinetscrisis verschenen publicaties die een ander licht wierpen op de schuldvraag en die de gebeurtenis (deels) ontmythologiseerden.⁶ De financieel woordvoerder van de KVP-fractie van destijds, Notenboom, publiceerde najaar 1991 een analyse waarin hij de kritiek op het financieel-economische beleid van het kabinet rechtvaardigde.⁷ De naamgever van de crisis liet zich in

‘Verraad: “... Ook jij, Norbert!”’, *de Volkskrant*, 15 oktober 1966
[Opland, c/o Pictoright Amsterdam 2010]

publicitaire zin evenmin onbetuigd en sloot zich aan bij de argumentatie van zijn toenmalige financiële rechterhand in de fractie.⁸

Ook wetenschappers wezen op andere (f)actoren in de kabinetscrisis. Zo werd de rol van de media in de mythevorming rond de Nacht van Schmelzer belicht. De historicus Hans Righart refereerde aan de onbuigzame opstelling van het kabinet-Cals en nuanceerde de schuld van Schmelzer.⁹ Andere publicaties duiden op de vele schoten voor de boeg die het kabinet in de aanloop naar de Nacht had gekregen, zodat van Vondelings verwijt als zou Schmelzer zonder waarschuwing vooraf een crisis veroorzaakt hebben, weinig overbleef. KVP-historicus Bornewasser had eveneens twijfels geuit over de veronderstelling dat het partijbestuur uit was op de val van het kabinet en Schmelzer met deze missie op pad had gestuurd.¹⁰ Doeko Bosscher wees op het aandeel in de crisis van de PVDA, die na verkiezingsnederlagen in het voorjaar van 1966 eigenlijk van het impopulaire kabinet af wilde.¹¹

Een weinig begeerd kabinet

Het kabinet-Cals, voorjaar 1965 tot stand gekomen zonder voorafgaande kiezersuitspraak, kon vanaf zijn aantreden rekenen op weinig enthousiasme – zelfs niet

van de aan de coalitie deelnemende partijen.¹² Daarbij maakten de drie regeringspartners in deze periode ontwikkelingen door die op zichzelf al partijpolitieke springstof voor een parlementaire explosie aandroegen. De KVP verkeerde in verschillende opzichten in een identiteitscrisis, op zoek naar een balans tussen traditie en moderniteit. In januari 1966 hoopte de partij met het rapport *Grondslag en karakter van de KVP* de koers voor lange tijd te hebben uitgezet, maar onverminderd bleef zij geplaagd door interne meningsverschillen tussen links en rechts. Het vertaalde zich onder meer in een dubbelhartige opstelling van partij en fractie ten aanzien van het kabinet met de PVDA. Weliswaar kwamen veel van de regeringsvoorstellen op het terrein van de investeringen in woningbouw, onderwijs, verkeer en recreatie overeen met de eigen programmatische wensen, maar de ambitie van het kabinet om deze alle tegelijk en in korte tijd uit te voeren leidde tot grote bezorgdheid bij de KVP over de gevolgen daarvan voor de rijksbegroting. Vooral de rechtervleugel van de fractie – waartoe veel van de financiële deskundigen behoorden – volgde het kabinet met argusogen. Een meerderheid van de partij en de fractie had nog steeds een voorkeur voor een kabinet met de VVD. De grote pleitbezorgers van rooms-rood, Cals, Bogaers en Veldkamp, waren buitenbeentjes in de partij. Tijdens de formatie van 1963 was dan ook aangestuurd op prolongatie van de bij de verkiezingen succesvol gebleken samenwerking met de liberalen. Daarbij profileerde het kabinet-Cals zich vanaf het begin als een ploeg die afstand nam van de confessioneel-liberale voorgangers. Deze pretentieuze vernieuwingsdrang (‘Wij werken voor het jaar 2000’) ergerde de meerderheid van de KVP-fractie, die zich goed had kunnen vinden in de lijn van de kabinetten-De Quay en -Marijnen.¹³

Ook was er onmiskenbaar sprake van een zekere persoonlijke rivaliteit tussen Cals en Schmelzer. Beiden waren ambitieus en kundig, maar hadden uiteenlopende karakters en talenten. De immer beheerste en strategisch opererende Schmelzer wilde vooral zijn fractie bij elkaar houden – een opgave waarin zijn leermeester Romme vijftien jaar lang was geslaagd. Schmelzer moest zijn gezag als fractieleider echter nog vestigen. Cals was scherp en lichtgeraakt, waardoor hij makkelijk vijanden maakte – ook bij de KVP-top. Daarbij had zich door de jaren heen een verschil in coalitievoorkeur ontwikkeld: waar Cals een verklaard voorstander was van een coalitie met de PVDA, waarmee hij graag na de verkiezingen van 1967 wilde doorregeren, was Schmelzer minder uitgesproken: zijn prioriteiten lagen bij het bijeenhouden van de katholieken in *politicis* en de samenwerking met ARP en CHU.¹⁴

Bij de PVDA groeiden de reserves ten aanzien van het kabinet-Cals zo mogelijk nog sneller. De oppositie sinds de val van het laatste kabinet-Drees in 1958 had de partij, zo blijkt uit de resultaten bij de Kamerverkiezingen van 1959 en 1963, weinig opgeleverd. Het verval stopte echter niet na de toetreding tot het kabinet, waartoe de PVDA-top met een zekere opluchting had besloten. Eindelijk kon de partij de oppositiebanken weer verlaten. Vervolgens had Vondeling in de formatie een flink aantal programmatische eisen ingewilligd gezien. De partnerruil na de

val van het kabinet-Marijnen werd door de PVDA-achterban echter begrepen noch gewaardeerd. Vooral jongeren keerden zich af van de partij, die gedomineerd werd door in hun ogen oude regenten.¹⁵ In de fractie bestond bovendien argwaan tegen de KVP. Vakbondsmans Roemers, een prominent fractielid, veronderstelde dat de KVP alleen ingestemd had met een kabinet met de PVDA om het omroepvraagstuk te regelen; daarna zou zij snel weer terugvallen op een coalitie met de VVD.¹⁶

Ook de ARP stond niet eensgezind achter deelname aan een kabinet met de PVDA. Fractievoorzitter Roolvink ontwikkelde zich tot het boegbeeld van de meer traditionele vleugel van de partij, die uitgesproken kritisch stond ten opzichte van het kabinet. Partijvoorzitter Berghuis, die zijn partij wilde omvormen in radicaal-evangelische richting, wilde het kabinet echter blijven steunen. Daarbij speelde nog een bittere rivaliteit tussen Roolvink en vicepremier Biesheuvel, waardoor een loyale kabinetssteun van de antirevolutionaire fractie evenmin gegarandeerd was.¹⁷

Begrotingsbehandeling najaar 1965: langs de rand van de afgrond

Het kabinet-Cals kreeg te maken met een zich steeds ongunstiger ontwikkelende economie. De in 1964 ingezette loon-prijsspiraal veroorzaakte oververhitting van de economie, en overbesteding leidde tot een verslechterende betalingsbalans. Al onder het kabinet-Marijnen groeiden de overheidsuitgaven sneller dan was begroot. Het kabinet-Cals was niettemin aangetreden met grote ambities voor de Nederlandse samenleving. In de publieke sfeer – volkshuisvesting, onderwijs, infrastructuur – waren ‘knelpunten’ ontstaan, die nodig aangepakt moesten worden om een verdere welvaartsontwikkeling niet te belemmeren. De realisatie van de plannen kostte geld. De rijksbegroting 1966 was al 20% hoger uitgevallen dan die van een jaar eerder. Tijdens de kabinetsformatie had de PVDA, om de ambities toch te kunnen waarmaken, bedongen dat de door de KVP gekoesterde Rommenorm – volgens welke de toename van de overheidsuitgaven de groei van het nationale inkomen niet mocht overschrijden – incidenteel losgelaten kon worden. Extra dekking moest dan gevonden worden in belastingverhoging. Deze concessie had tijdens de formatiebesprekingen voor veel pijn gezorgd bij de rechtervleugel van de KVP-fractie.

Bij de rijksbegroting voor 1966 werd van deze optie meteen gebruikgemaakt.¹⁸ Een gat van een miljard gulden moest worden gedicht met verhoging van vooral indirecte belastingmaatregelen, waaronder een herinvoering van omzetbelasting op kleding en schoeisel. De KVP-fractie had kritiek op het uitgavenbeleid en de dekkingsmaatregelen, en meende dat Vondeling ondanks alle beloften de teugels niet strak genoeg had aangetrokken. De algemene beschouwingen in het najaar van 1965 verliepen in een geprikkelde sfeer, waarbij Cals en Vondeling met hun weinig compromisbereide houding ergernis wekten – niet het minst bij de confessionele regeringsfracties. Schmelzer moest intern dreigen met opstappen om zijn fractie in de pas te houden. Uiteindelijk stemde alleen het uit de katholieke

werkgeverswereld afkomstige fractielid Van Son voor de CHU-motie die het kabinet opriep de rijksuitgaven te temporiseren. Wel gaf de Kamer het kabinet ‘huiswerk’ mee om tot lagere uitgaven te komen. Het debat had de relatie tussen het kabinet en de KVP-fractie flink onder druk gezet. Ook partijvoorzitter Aalberse bekritiseerde tijdens de partijraad in november 1965 de weinig buigzame opstelling van ‘het kabinet van de zware jongens en de sterke mannen’. Het was een schot voor de boeg.¹⁹ Vondeling vond vervolgens slechts voor 70 miljoen gulden aan uitgavenverlaging, wat de fracties van KVP en ARP aan de magere kant vonden. Tijdens het Kamerdebat op 24 en 25 november 1965 klonk dan ook veel kritiek op het gewijzigde dekkingsplan. Tandenknaarsend ging de KVP-fractie akkoord; ze wenste geen crisis.²⁰

Ook ARP-fractieleider Roolvink voorzag moeilijkheden na de verwickelingen rond de begroting voor 1966. Op een partijbestuursvergadering in februari 1966 voorspelde hij ‘kolossale problemen’ omdat het kabinet ‘teveel ineens’ wilde doen. Ook Zijlstra bepleitte terugdringing van het uitgavenpeil. Berghuis hield vast aan het regeerprogram en vond dat het kabinet dan maar aanvullende middelen moest zoeken.²¹

De verstandhouding tussen de twee grootste coalitiepartijen kwam najaar 1965 onder druk te staan door de publicatie van de al te openhartige brief van PVDA-fractievoorzitter Nederhorst over het aangekondigde huwelijk van prinses Beatrix. Hierin prefereerde hij de monarchie boven een republiek ‘met aan het hoofd een De Quay of Luns, want dat wordt het’. De brief, die bij een deel van de PVDA in opvallend goede aarde viel, veroorzaakte ‘eerlijke verontwaardiging’ onder katholieken, aldus Schmelzer in november 1965 in de Tweede Kamer.²²

Begin 1966 ontstond in de PVDA ongeduld over het uitblijven van resultaten van het kabinet. In een partijbestuursvergadering voorspelde fractievoorzitter Nederhorst discussie in de coalitie over de uitvoering van de tweede tranche van de verlaging van de inkomstenbelasting. Uitstel daarvan zou financiële ruimte creëren voor de PVDA-desiderata in het regeerprogram.²³

Verkiezingsnederlagen veroorzaken paniek in de PVDA

Een katalyserend effect hadden de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 23 maart 1966. Op de kort daarvoor gehouden KVP-partijraad waren Aalberse en Schmelzer overigens nog positief over het kabinet, al resulteerde dat niet in een voorkeursuitspraak voor samenwerking met de PVDA na de Kamerverkiezingen van 1967. De KVP-top wenste de kaarten tegen de borst te houden.²⁴ De uitslag van de Statenverkiezingen veroorzaakte een schok. Het kabinet bracht het er niet goed van af. Vooral de PVDA leed verlies: zij verloor 6,5%; met 23,4% van de stemmen scoorde de partij lager dan ooit. Ook de coalitiepartners KVP (-2,2%) en ARP (-0,6%) gingen achteruit. Vooral de Boerenpartij profiteerde daarvan. Het bevestigde het beeld van de crisis van het gezag, waarvan het kabinet het voornaamste slachtoffer werd. De ook door de politieke partijen gelegde relatie met

de ongeregelheden rond het huwelijk van kroonprinses Beatrix met Claus von Amsberg in Amsterdam, twee weken eerder, lag voor de hand.

De verkiezingsnederlaag kwam vooral bij de PVDA hard aan. De interne verdeeldheid en de oppositie tegen de deelname aan het kabinet groeiden. Daarbij keerde de jongere, radicale vleugel – in het partijbestuur vertegenwoordigd door J. Nagel – zich af van de ‘regenten’ die de partij bestuurden. De PVDA diende zich duidelijker progressief te positioneren. Tijdens een vergadering van de partij- en fractietop daags na de Statenverkiezingen merkte het Tweede Kamerlid Roemers al op dat een kabinetcrisis niet tot alle prijs vermeden moest worden. Ook minister van Economische Zaken Den Uyl vond dat de partij niet moest vrezen voor een breuk. In een bijeenkomst van het dagelijks bestuur, twee dagen na de verkiezingen, verklaarde partijvoorzitter J.G.H. Tans echter ‘geen enkele reden’ te zien het kabinet te verlaten. Anderen twijfelden. Partijsecretaris Meester, die vanwege zijn functie het meeste contact had met de achterban en het groeiende onbehagen in de partij kende, vroeg zich hardop af of niet beter met het kabinet gebroken kon worden. Nederhorst bleef regeringsdeelname steunen, al zag hij in dat ‘[w]ij moeten zoeken naar iets dat de mensen direct aanspreekt’.²⁵

In zijn vergadering van enkele dagen later hield ook de meerderheid van het partijbestuur vast aan kabinetsdeelname. Een crisis veroorzaken zou gezien worden als weglopen voor de verantwoordelijkheid; het zou de politieke geloofwaardigheid van de partij verder aantasten. Wel was het dringend gewenst dat het kabinet het regeerprogramma integraal zou uitvoeren. Hierdoor nam de druk op de PVDA-bewindslieden om zich te profileren toe. In de fractievergadering van 28 maart benadrukte Nederhorst dat paniecreacties voorkomen moesten worden: ‘Naar buiten rijen sluiten!’ Tijdens de partijraad op 1 april sloeg hij piketpaaltjes: verhoging van indirecte belastingen was niet acceptabel en het regeerprogramma diende integraal te worden uitgevoerd. Meester bleef kritisch over kabinetsdeelname. Op de 1 mei viering riep hij zijn partij zelfs ronduit op ‘links-af’ te gaan. Het appel kreeg positieve reacties uit de achterban. De partijsecretaris werd door Nederhorst teruggefloten, maar zijn uitspraak droeg niet bij tot verbetering van de betrekkingen tussen KVP en PVDA.²⁶ De onrust in de PVDA had ook weerslag op het kabinet. In de ministerraad van 29 april, toen een van het kabinetsbeleid afwijkende brief van het PVDA-bestuur aan de Amerikaanse ambassade inzake de kwestie-Vietnam voorlag, schroef Vondeling zijn collega’s Luns en Biesheuvel een verklarend briefje toe: ‘De verkiezingsuitslag [van 23 maart] was voor de PVDA een *geweldige* klap. Het is heel normaal dat men de eerste tijd nerveus en soms wat paniekerig reageert.’²⁷

In de evaluerende vergadering van het KVP-bestuur na de Statenverkiezingen stelde Schmelzer vast dat de kiezer weinig enthousiasme kon opbrengen voor het kabinetsbeleid. Coalitiepartner PVDA lag niet goed en door de regeringssamenwerking had ook de KVP daarvan last, analyseerde hij. Oud-partijvoorzitter Van Doorn waarschuwde tegen een koersomslag in conservatieve richting. Gestreefd moest worden naar een duidelijk herkenbare lijn. In het dagelijks bestuur deelde Schmel-

zer mee dat de fractie besloten had geen concessies meer te doen aan de PVDA, al zei hij: ‘Overigens dient er naar gestreefd te worden onzerzijds geen crisis te veroorzaken.’ Partijvoorzitter Aalberse bepleitte evenmin een nieuwe wissel van coalitiepartner, maar verwachtte in de samenwerking met de PVDA ‘grote moeilijkheden’. Echter: ‘[I]ndien er al brokken gemaakt zullen worden, hoopt hij dat ze niet van onze kant zullen komen,’ aldus de notulen.²⁸

In een schrijven aan een aantal malcontenten uit eigen partij nam Schmelzer het voor het kabinet op. Een nieuwe crisis was ‘niet in ’s lands belang’. Tijdens het partijcongres op 21 mei had Schmelzer weliswaar kritiek op het kabinetsbeleid, dat onder invloed van de PVDA al te dirigistische tendensen vertoonde, maar verdedigde hij andermaal deelname aan de coalitie, ‘al mag men de crisis nooit tot elke prijs vermijden.’ De fractie ondersteunde de grote lijnen van het kabinetsbeleid, al gaf de financieel-economische ontwikkeling reden tot bezorgdheid. Schmelzer drong er dan ook op aan zuiniger te zijn.²⁹

Ook in ARP-kring rommelde het. Roolvink bepleitte in de partijbestuursvergadering waarin de Statenverkiezingen werden geëvalueerd een onafhankelijker opstelling van de fractie ten opzichte van het kabinet. Niettemin beled hij vooralsnog zijn loyaliteit aan de zittende coalitie: ‘*Wij* zullen de brekers niet mogen zijn.’³⁰

De ordeverstoringen in de hoofdstad, die na het prinselijk huwelijk hadden aangehouden, tastten het gezag van het kabinet verder aan. De gemeenteraadsverkiezingen van 1 juni bevestigden het electorale beeld van ruim twee maanden eerder: verlies voor vooral KVP en PVDA. In de KVP werd gelaten gereageerd op deze niet onverwachte nieuwe tegenvaller, maar in de PVDA nam het rumoer verder toe. Vondelings weinig populaire beleid als hoeder van de rijksschatkist – hij moest de vinger aan de pols houden en was daardoor vaak een sta-in-de-weg voor in sociaaldemocratische ogen noodzakelijke overheidsuitgaven – bracht hem in een lastige positie. Daarbij werd hem de beslissing om het kroonprinselijk huwelijk in Amsterdam te houden aangerekend. Al in april bleek tijdens een partijbestuursvergadering bij een discussie over het lijsttrekkerschap voor de volgende Kamerverkiezingen dat zijn positie was aangetast. Nadat eurocommissaris en oud-minister Mansholt had afgezien van een terugkeer in de Nederlandse politiek, kwam tijdens de zomer vanzelf Den Uyl in beeld als aspirant-PVDA-leider.³¹

Waarschuwingen vooraf en touwtrekken over de begroting-1967

Ondertussen keerde de economische trend in 1966 niet, integendeel. De conjunctuur verslechterde; er was zelfs sprake van een beginnende recessie, waardoor onder meer de werkloosheid in de bouw begon te stijgen. Andermaal vielen de uitgaven van het kabinet hoger uit dan was begroot. Vanuit diverse hoeken werd het kabinet gewaarschuwd. M.W. Holtrop, directeur van De Nederlandsche Bank, wees op de overbestedingseffecten van het kabinetsbeleid. Ook oud-minister van Financiën Zijlstra, sinds december 1963 lid van de Eerste Kamer, liet van zich horen. December

1965 uitte hij zijn zorgen over het financieel-economisch beleid tijdens de algemene beschouwingen in de Eerste Kamer. De rijksbegroting voor 1965 werkte inflatie in de hand, doceerde Zijlstra. Bij de behandeling van de begroting van Economische Zaken in de Eerste Kamer, begin juli 1966, drong hij nog eens aan op een bestedingsbeperking.³²

Onder deze omstandigheden moest Vondeling in het voorjaar van 1966 met zijn collega-ministers onderhandelen over de rijksbegroting voor 1967. Cals en Vondeling waarschuwden in de ministerraad dat er grote overschrijdingen waren en dat er bezuinigd diende te worden, zonder al te veel succes: de ministers van de *spending departments* – met name Den Uyl, minister van Onderwijs Diepenhorst (ARP) en de KVP'ers Bogaers en Veldkamp – hielden vast aan hun plannen. Om nog iets van de ambities te kunnen waarmaken moesten de financiële consequenties aanvaard worden, zo was de overheersende gedachte. Het gat tussen de door Vondeling beoogde bezuinigingen van ongeveer een miljard gulden – waarmee de minister ongeveer op dezelfde lijn zat als de KVP-fractie – en het eindresultaat in de ministerraad van 28 juli bleef 812 miljoen gulden.³³

Onvermijdelijk begonnen de partijen rekening te houden met de mogelijkheid dat het kabinet de eindstreep niet zou halen. Tijdens een bijeenkomst van de top van de confessionele coalitiepartners op 13 mei, met Cals, Biesheuvel, Aalberse, Schmelzer, Berghuis en Roolvink, werd de zorgelijke situatie besproken. De eventualiteit van een kabinetscrisis kwam aan de orde, waarbij beide partijen – geheel in de geest van de ontluikende christendemocratische samenwerkingsgedachte – afspraken om in dat geval gezamenlijk op te trekken. Op 21 mei maande Schmelzer op het KVP-congres in Amsterdam het kabinet nogmaals de overheidsuitgaven in de hand te houden. De kern van het kabinetsprogramma kon ongewijzigd blijven, maar er diende óók werk gemaakt te worden van de inflatiebestrijding.³⁴

Het kabinet zag zich medio mei door de verslechterende betalingsbalans gedwongen tot een loonpauze en een prijsstop tot 15 juli, om de inflatie tegen te gaan. De relaties tussen de coalitie en de verwante vakbonden kwamen erdoor onder druk te staan. Tijdens een ingelaste vergadering van de PVDA-fractie, op 19 mei, gingen de zeeën hoog en werden de voorgestelde maatregelen 'onverdedigbaar' genoemd. Desondanks durfde Nederhorst een kabinetscrisis niet aan, al sloot hij haar ook niet uit. Roemers verwachtte dat een crisis zou leiden tot een 'ramp voor de partij'. Anderzijds wist de oud-NVV-voorzitter: 'PVDA tegen de vakbeweging in is politieke zelfmoord.' Nederhorst rekende op een verbeterde samenwerking met de KVP na deze 'hobbel'. Schmelzer had immers ook te maken met het NKV, zo hield hij zijn fractiegenoten voor. Tijdens het debat over de kabinetsmaatregelen op 25 mei riep Aalberse, KVP-woordvoerder in het debat, andermaal op tot matiging van de overheidsuitgaven.³⁵

Tijdens het debat over een kabinetsbrief over de 'afremming besteding overheidshuishouding' op 12 en 13 juli leverde de financieel specialist van de KVP-fractie, Lucas, scherpe kritiek op het uitgaventempo en de overschrijdingen. Daarbij merkte hij op dat er blijkbaar toch méér bezuinigd kon worden dan de Kamer

najaar 1965 nog was verzekerd: het kabinet legde nu immers een pakket van 159 miljoen aan besnoeiingen neer. Hij vroeg zich af of de wil tot bezuinigen er wel voldoende was, maar stelde het eindoordeel van de KVP-fractie uit tot de algemene beschouwingen over de begroting-1967. ARP-woordvoerder Kieft sloot zich daarbij aan. De PVDA-fractie daarentegen toonde zich content met de ingrepen van het kabinet. Uiteindelijk steunde dan ook geen van de drie coalitiefracties de motie-Witteveen, die uitsprak dat het financiële beleid van het kabinet had gefaald.³⁶

In eigen kring uitte Roolvink zijn ongenoegen over het beleid van het kabinet, dat alle eerdere waarschuwingen in de wind had geslagen. De schattingen van het kabinet waren steevast te optimistisch geweest: voor 1967 waren bezuinigingen en extra lasten onvermijdelijk. Roolvink hield zijn medepartijbestuursleden voor dat veel afhing van de volgende rijksbegroting: ‘Het kabinet zal goed moeten slagen; het zal geen voorwaardelijke overgang mogen zijn.’ Hij gaf Vondeling niettemin krediet: ‘Hij is wel zuinig. Er is meer geld uitgegeven door KVP ministers dan door socialistische ministers.’³⁷ Dat laatste wist ook Cals. Tijdens de discussie over het uitgavenniveau in de ministerraadsvergadering van 9 juli schoof hij Luns een briefje toe met de vaststelling: ‘De merkwaardige situatie doet zich voor, dat de PVDA ministers het plafond accepteerden [...] maar de KVP ministers Bogaers + Bot sterk pleitten voor verhoging. Idem Diepenhorst. Veldkamp wil “in hoofdzaak” vasthouden aan plafond. De Jong en Biesheuvel willen het “enigermate verhogen”.’³⁸

Onrustige zomer

Vanaf juli werkte Vondeling aan een akkoord over de inkomstenkant van de begroting. Omdat de uitgaven ook nu de trendmatige begrotingsruimte overtroffen, was aanvullende dekking nodig. Ook hier werd Vondeling geconfronteerd met de toegenomen profileringsdrang van vooral KVP en PVDA. De KVP wenste, onder meer om het draagvlak voor het kabinet onder de eigen rechtervleugel te vergroten, doorvoering van de eerder bij wet vastgestelde tweede tranche van de verlaging van de loon- en inkomstenbelasting per 1 januari 1967. De eerste tranche was al uitgevoerd door het kabinet-Marijnen. Het hierdoor gecreëerde dekkingsgat van 700 miljoen gulden zou gevuld moeten worden met een verhoging van de omzetbelasting met 20%, zoals Schmelzer al op 7 juni aan Vondeling had voorgesteld. De minister had dit afgewezen, omdat de verhoging van indirecte belastingen immers vooral de lagere inkomensklassen – de achterban van de PVDA – zou treffen. De sociaaldemocraten waren dan ook tegen en bepleitten in plaats daarvan uitstel van de verlaging van de inkomstenbelasting – een optie die voor de KVP uitgesloten was en die KVP-staatssecretaris van Financiën Hoefnagels in het kabinet had geblokkeerd.³⁹

In de vergadering van de KVP-fractie op 22 juni manifesteerde zich de onvrede over het kabinet, welke vervolgens uitlekte in de media. Schmelzer ging rekening houden met de mogelijkheid van een kabinetscrisis, voor de oplossing waarvan

hij al scenario's bedacht. Tijdens het zomerreces polste hij kandidaat-ministers voor een nieuw kabinet. Midden september zou Schmelzer zelfs met Zijlstra gesproken hebben over de eventualiteit van een interim-premierschap.⁴⁰

In de zomer van 1966 ging binnen de PVDA de onrust van na de Statenverkiezingen over in regelrechte paniek. De druk vanuit de achterban werd vrijwel onhoudbaar. Het partijbureau werd overstelpt met opzeggingen, protestbrieven en moties van leden en afdelingen. Alle onmin richtte zich op de kabinetsdeelname. De vestiging in Nederland van het NAVO-hoofdkwartier voor Midden-Europa onder leiding van een Duitse chef met vermeende nazistische sympathieën (Von Kielmansegg) en het voorstel tot verhoging van het inkomen van de Kroon op een moment dat van de bevolking zuinigheid werd gevraagd, zorgden voor nieuwe olie op het vuur. Partijsecretaris Meester dreigde frequent met aftreden omdat hij het kabinetsbeleid niet meer kon verdedigen. Niettemin steunde Nederhorst zo lang mogelijk deelname aan het kabinet – zolang dat tenminste vasthield aan het eigen program. Het PVDA-fractie bureau besloot 'geen millimeter ruimte' meer te geven wanneer de KVP in de Kamer om extra dekking voor de uitgaven zou vragen. De PVDA kon zich geen nieuw gezichtsverlies permitteren. Het bracht de minister van Financiën in een lastig parket. Nederhorst schreef Vondeling begin juli in een brandbrief dat hij zich 'grote zorgen' maakte over het dekkingsplan. De fractie zou een nieuwe verhoging van de omzetbelasting niet accepteren: 'Dit kabinet in zijn zwakke positie verkeert in de volstrekte onmogelijkheid nieuwe offers te vragen van de minder-daadkrachtigen'. De voorgenomen verlaging van de inkomstenbelasting moest dan maar uitgesteld worden, aangezien 'ik de positie van de partij in het geding acht', aldus Nederhorst.⁴¹

Op 17 augustus kregen de ministers Den Uyl en Samkalden tijdens een db-vergadering van partijsecretaris Meester te horen dat er vanwege het wetsontwerp tot verhoging van het inkomen van de leden van het Koninklijk Huis sprake was van een 'opstand in de partij'. De partijsecretaris meende: 'Wij moeten zoeken naar een goede gelegenheid om de zaak te laten barsten.' Zelfs Nederhorst was het nu met hem eens. Een geschrokken Den Uyl verdedigde het kabinet: uittreden zou onverstandig zijn. Het kabinet stond juist op het punt een aantal PVDA-desiderata te realiseren. Ternauwernood kreeg hij het db achter zich. Enkele dagen later wist hij op de partijbestuursvergadering een conceptverklaring tegen te houden, die bij publicatie zeker tot problemen in de coalitie zou hebben geleid. Den Uyl, wiens naam nu openlijk genoemd werd als partijleider, schreef Vondeling dat voor de partij het wetsontwerp tot verhoging van het krooninkomen 'de druppel is geweest, die de emmer heeft doen overlopen. Er is oproer in de partij. Men aanvaardt geen nieuwe lastenverzwaring, die ook de lagere inkomens treft.' Volgens Den Uyl was de eerste versie van Vondelings dekkingsplan, waarin een verhoging van de omzetbelasting was voorgenomen, 'economisch te restrictief en politiek onverkoopbaar'. Hij drong aan op een coulantere opstelling: Vondeling was erin geslaagd 'de uitgavenverhoging voor 1967 tot conjunctureel aanvaardbare propor-

ties’ terug te brengen, en ‘meer moet je niet willen in de huidige conjuncturele situatie’.⁴²

In de zomer vond, in weerwil van de latere verwijten van Cals als zou nauwelijks overleg hebben plaatsgevonden met de KVP-partijtop en de katholieke fractie, wel degelijk beraad plaats.⁴³ Tijdens een geheim overleg tussen Cals, Schmelzer en Aalberse, op 24 augustus op het Catshuis, maakte Schmelzer de premier duidelijk dat de KVP-fractie vasthield aan de eerder aangekondigde tweede tranche van de belastingverlaging per 1 januari 1967. Het door de PVDA geëiste uitstel was onbespreekbaar. Mocht de begroting voldoende bezuinigingen laten zien, dan zou de KVP-fractie mogelijk ‘globaal’ instemmen met de uitgavenkant, zo gaf Schmelzer Cals te kennen. Verder wilde hij niet gaan. Zolang de rijksbegroting nog niet integraal voorlag, kon de KVP-fractie haar steun niet garanderen. Schmelzer verwachtte een open discussie over de dekkingsalternatieven tijdens de algemene beschouwingen. Hij zou dan ook vooraf geen druk uitoefenen op het KVP-smaldeel in het kabinet om af te treden indien de ministerraad toch zou besluiten tot opname van uitstel van de tweede tranche in het dekkingsplan. Aan zijn fractie schreef Schmelzer dat ‘een eventueel noodzakelijk conflict het best in een alomvattende open parlementaire discussie kan ontstaan. [...] Dan is er tenminste ook geen handje-plak [sic!] achter de schermen gespeeld en komen argumenten en feiten en verantwoordelijkheden duidelijk in de openbaarheid.’ In het besef dat zijn fractie verdeeld was, schreef Schmelzer geen fractievergadering uit. Het gaf hem in ieder geval manoeuvreerruimte.⁴⁴

Vondeling moest opnieuw aan de slag. Op 26 augustus presenteerde hij in de ministerraad een met Hoefnagels uitgedachte oplossing. De dekking werd gevonden in een vervroegde invordering van de inkomstenbelasting, die 425 miljoen gulden zou opleveren. De KVP kreeg haar zin aangaande de belastingverlaging, de PVDA met het uitstel van de verhoging van de omzetbelasting met een jaar. Het was een compromis op basis van cosmetische kunstgrepen, dat de problemen deels doorschoof naar de toekomst. Vicepremier Biesheuvel zag de risico’s en vond de gekozen oplossing niet deugdelijk. Hij forceerde – onder dreiging van aftreden van alle ARP-bewindslieden – in de nacht van 29 op 30 augustus schorsing van het kabinetsberaad voor overleg met zijn partijgenoten Berghuis en Roolvink, die hem er met moeite van weerhielden zijn ontslag in te dienen. Partijvoorzitter Berghuis wilde vasthouden aan de regeringssamenwerking met de PVDA. Roolvink hield vast aan gezamenlijk optrekken met de KVP en aangezien de katholieke ministers niet voornemens waren uit het kabinet te stappen, moesten ook de ARP’ers blijven zitten. Bovendien zag Roolvink mogelijkheden om het dekkingsplan tijdens de algemene beschouwingen te amenderen. Daarbij zou vanwege de tezelfdertijd spelende commotie rond minister Smallegenbroek, die moest aftreden vanwege de negatieve publiciteit na een nachtelijke verkeersovertreding, de schijn gewekt worden dat de ARP vluchtte voor haar verantwoordelijkheden. Biesheuvel stemde in met aanblijven, maar verlangde in ruil daarvoor wel een constructieve houding van de fractie tijdens de algemene beschouwingen.⁴⁵

In de volgende dagen bleek de ARP-top niet unaniem overtuigd te zijn van de wenselijkheid om door te gaan met het kabinet. Tijdens een informeel topoverleg op 5 september (zonder Biesheuvel) bepleitte Zijlstra, in eigen kring onverminderd gezagvol, weliswaar geen crisis, maar de ARP moest zich naar zijn mening voor de verkiezingen wel van het kabinet distantiëren. Roolvink stelde zich terughoudend op. Tijdens de partijbestuursvergadering vijf dagen later bevestigde hij de bereidheid van de fractie om het kabinet te blijven steunen – zij het ‘zonder enthousiasme’ en niet ten koste van alles. De fractie vond uiteindelijk dat het dekkingsplan ‘nog juist aanvaardbaar was en dat een breuk net nog niet nodig was’. Wel behield zij zich de vrijheid voor tijdens de algemene beschouwingen met amenderingen te komen; een dictaat van het kabinet was onacceptabel.⁴⁶

Inmiddels had Vondeling nog wat aanvullende dekking gevonden in een extra verhoging van de benzineaccijns en een meevaller uit het Europees Landbouwegalisatiefonds. De kabinetsvoorstellen kregen ook de instemming van de PVDA. Op 30 augustus ging uiteindelijk het hele kabinet akkoord met het dekkingsplan.⁴⁷

De meerderheid van de KVP-achterban wenste in de zomer van 1966 geen kabinetscrisis. Slechts als het niet anders kon, moest het kabinet losgelaten worden. Niettemin was tijdens de KVP-bestuursvergadering van 3 september de sfeer kritisch ten aanzien van het kabinet. De fractie diende zich – mede om electorale redenen – af te zetten tegen het kabinet. Het partijbestuur was echter niet eensgezind. Voormalig partijvoorzitter Van Doorn en vakbondsvoorzitter P.J.J. Mertens waren uitgesproken voorstanders van het kabinet. Schmelzer concludeerde: ‘Men kan echter tevoren niet zonder meer stellen, dat het kabinet maar moet verdwijnen, evenmin als het juist zou zijn het kabinet tot elke prijs te steunen. Er is hier een duidelijke eigen verantwoordelijkheid van het parlement.’⁴⁸

Ondertussen wijzigden de verhoudingen in het kabinet zich enigszins. De positie van Den Uyl in de ministerraad veranderde, doordat zijn naam steeds vaker viel als aanstaand partijleider. Als zodanig manifesteerde hij zich steeds meer in het kabinet, hetgeen de cohesie niet ten goede kwam.⁴⁹ Tegelijkertijd belastte ook het voorstel van Den Uyl omtrent de Mijnwet continentaal plat, die de overheidsgreep op de gas- en oliewinning in de Noordzee zou vergroten, de verhoudingen in het kabinet. Ook de grondpolitiek – eeuwige splijtzwam tussen sociaaldemocraten en confessionelen – leverde conflictstof op. Over het wetsvoorstel speculatiewinstbelasting, de wijziging van de Onteigeningswet en het verkooprecht voor gemeenten werd het kabinet het niet eens. Biesheuvel, tegenstander van nationalisatie van de grond, wilde niets weten van een actieve grondpolitiek van de rijksoverheid. De meningen liepen behoorlijk uiteen over de door Vondeling gewenste Wet speculatiewinstbelasting. In de ministerraad bleef Biesheuvel tegen.⁵⁰

Van Prinsjesdag naar de Nacht

Op Prinsjesdag 20 september 1966 sprak koningin Juliana de troonrede uit te midden van veel rumoer in de Haagse binnenstad. Er werden drie rookbommen

naar de Gouden Koets gegooid en de politie arresteerde 81 mensen, onder wie een aantal provo's en enkele journalisten.⁵¹ Bij de aanbidding van de miljoenennota aan de Tweede Kamer wees Vondeling op de snelle stijging van de omvang van de begroting, die veroorzaakt werd door 'de voortdurende, echte, reële toeneming van de welvaart en daarnaast, jammer genoeg, de prijsstijging, die nog niet tot draaglijke afmetingen is teruggebracht'. Vondeling had 'op grote terughoudendheid bij de collega's' aangedrongen, maar: 'Dit betekent gelukkig niet, dat de uitvoering van het regeringsprogram er wezenlijk door aangetast wordt. Wel zal het tempo van uitvoering nogal wat langzamer zijn dan eerst werd gehoopt.' Het kabinet beoogde te voorkomen dat 'voor onze opvolgers een financiële kuil' zou worden gegraven. Dat 'zou niet door de Kamer worden aanvaard; het kabinet zou er zelf in vallen'.⁵² Vondelings woorden zouden profetisch blijken te zijn.

's Avonds gaf Schmelzer voor de KRO-radio een eerste reactie op de begroting. Positief waardeerde hij de erkenning van het belang van herstel van economische balans en versoering van de overheidsuitgaven, het doorvoeren van de tweede moot van de belastingverlaging, het verhogen van de besparingen en de aandacht voor ontwikkelingshulp en jeugdproblematiek. Hij plaatste echter kanttekeningen bij het financieel-economische beleid en vroeg zich af of de maatregelen voldoende waren om het beloofde herstel van het economisch evenwicht te realiseren. Schmelzer zag de begroting echter niet als onderhandelbaar; hij verwachtte een 'open overleg' tijdens de algemene beschouwingen.⁵³

De KVP-fractiecommissie Financiën had vervolgens veel kritiek op de rijksbegroting. Het wantrouwen van de financieel deskundigen in de KVP groeide. Ook de fractiecommissie Economische Zaken, voorgezeten door Van Son, vroeg zich af of het verantwoord was de voorliggende begroting goed te keuren. Fractiebestuurslid Nelissen oordeelde dat de begroting 'geen bijdrage [leverde] tot het in evenwicht brengen van middelen en bestedingen. De voorgestelde stijging van het uitgavenpeil is te groot.' In de fractievergadering van 30 september kregen de financiële deskundigen Lucas en Notenboom de meerderheid achter zich met hun kritiek. Tijdens de begrotingsbehandeling diende het kabinet, om geloofwaardig te blijven, ingrijpende koersveranderingen aan te kondigen. Een suggestie van een van de bestuursleden om het kabinet bij voorbaat te laten sneuvelen kreeg echter weinig bijval. Schmelzer concludeerde niettemin dat het kabinet niet kon aanblijven zonder aanpassing van de begroting. Alles zou afhangen van het antwoord van Cals en Vondeling. Echter: 'We gaan deze debatten niet in met een vooropgezet doel. Dat kan niet.'⁵⁴

De dag voor Prinsjesdag had Roolvink zijn dagelijks bestuur al geïnformeerd over de inhoud van de miljoenennota. Het was naar zijn mening 'een vrij bloedeloos geheel' geworden. Terwijl voorzitter Berghuis het nog voor het kabinet opnam, vond Roolvink: 'De geest is er uit.' Voor de fractie zouden de antwoorden van Cals en Vondeling bij de algemene beschouwingen bepalend zijn: 'Er dient ruimte te zijn voor overleg en amendering.'⁵⁵

Cals stelde op 23 september in de ministerraad vast dat Schmelzer zich in zijn eerste reactie gereserveerd had opgesteld. De premier hoopte dat informeel contact met de coalitiefracties het klimaat zou verbeteren. Biesheuvel meende dat veel zou afhangen van het optreden van Cals en Vondeling tijdens de algemene beschouwingen.⁵⁶ De premier wist dat zijn eigen geestverwanten in de Kamer wel eens het moeilijkst te overtuigen konden zijn.

Schmelzer stuurde op 1 oktober zijn fractiegenote Klompé, hecht bevriend met Cals en erkend voorstander van samenwerking met de PVDA, naar het Catshuis om de premier te informeren over de ernstige kritiek van de KVP-fractie op de begrotingsvoorstellen. Klompé adstrueerde de bezwaren met een gedetailleerde notitie van Notenboom. De financieel woordvoerder van de KVP wees daarin vooral op het begrotingsgat van 350 miljoen gulden, dat in 1968 zou oplopen tot 680 miljoen. Na het stuk gezien te hebben zegde Cals Klompé toe spoedig Vondeling te spreken, die op dat moment voor de jaarvergadering van het IMF in Washington was. Via een ambtenaar op Financiën was overigens ook Vondeling spoedig op de hoogte van de notitie van Notenboom. Op 4 oktober vond nog een gesprek plaats tussen Cals en Schmelzer, waarbij de premier vroeg om het vertrouwen van de KVP-fractie. Schmelzer antwoordde dat het kabinet dan moest 'komen met een beleid dat ons vertrouwen verdient'. Twee dagen later overlegden Cals en de uit de VS weergekeerde Vondeling over de kritiek van de KVP-fractie. Vondeling had de begroting nog eens bekeken, maar achtte haar 'volkomen verantwoord'. Cals verzekerde Klompé daarop dat Vondeling tijdens de Kamerdebatten bevredigende antwoorden zou geven.⁵⁷

In een vertrouwelijke nota voor Aalberse en Schmelzer voor de eventualiteit van 'politieke verwickelingen' vatte Klompé de voors en tegens van een kabinetscrisis samen. Ze concludeerde dat een crisis niet in het belang was van de partij. Ook het NKV wenste geen breuk. Een crisis zou uitgebuit worden door de linkse stroming in de PVDA, waardoor de partij zou radicaliseren. Dat kwam de regeerbaarheid van het land niet ten goede. Het kabinet-Cals kon zich nog herstellen, dacht Klompé.⁵⁸

De KVP betrok ook het kader bij de begrotingsbehandeling. Op basis van input van 102 werkgroepen was een verzamelrapport opgesteld, dat op 7 oktober verscheen. Er klonk een grote scepsis onder de achterban over het kabinet in door. Ook al op 7 oktober vergaderde het partijbestuur, zonder Schmelzer. De bestuursleden waren kritisch maar verdeeld ten aanzien van het kabinet. Aalberse informeerde zijn medebestuurders over de strategie van de KVP-fractie. Schmelzer zou het kabinet enkele 'concrete vragen' voorleggen, 'die de regering in alle duidelijkheid moet beantwoorden. Vervolgens zal de fractie zich opnieuw beraden om te zien welke consequenties getrokken moeten worden.'⁵⁹ Veelbetekenend was echter het beraad in het dagelijks bestuur over het lijsttrekkerschap bij de volgende Kamerverkiezingen, op 8 oktober. Vier jaar eerder, bij het aanwijzen van de lijsttrekkers voor de Kamerverkiezingen van 1963, was Cals, die in de partijtop gold als 'lastig', overgeslagen. Ook voor de verkiezingen van 1967 wenste het db

hem te vermijden. Voorgesteld werd Schmelzer te kandideren als aanvoerder voor alle vier lijsten waarmee de KVP aan de verkiezingen wilde meedoen. Het uitgebreide partijbestuur achtte dit op 8 oktober echter niet correct tegenover Cals, maar voor een lijsttrekkerschap voor de premier was onvoldoende steun. Besloten werd vier regionale lijsttrekkers aan te wijzen, onder wie Schmelzer – maar niet Cals.⁶⁰

Ook in de PVDA werd de zaak vlak voor de algemene beschouwingen op scherp gesteld. Dat was mede het gevolg van de met veel publiciteit omgeven activiteiten van een aantal progressieve jonge PVDA’ers, onder wie partijbestuurslid Nagel, die zich Nieuw Links noemden. Op 6 september presenteerde Nagel het pamflet *Ha, die PVDA!*, op 3 oktober gevolgd door het manifest *Tien over Rood – Uitdaging van Nieuw Links aan de PVDA*. In het leven geroepen na de verkiezingsnederlagen van het voorjaar, pleitte Nieuw Links voor duidelijke en radicale politieke keuzes. De kabinetsdeelname was volgens deze radicalen ‘volstrekt ongemotiveerd’ gezien de verkiezingsnederlaag van 1963 en diende dus beëindigd te worden. De onvrede binnen de PVDA over de kabinetsdeelname was, zoals beschreven, echter breder dan deze gideonsbende. Van belang werd het buitengewoon partijcongres van november, waar het ontwerpverkiezingsprogramma op de agenda stond. Gevreesd werd dat daar de onvrede naar buiten zou komen, hetgeen het einde van de kabinetsdeelname zou betekenen.⁶¹

Den Uyl, Vondeling en Samkalden verdedigden in eigen gelederen en naar buiten toe kabinetsdeelname en -beleid. Den Uyl deed dat het meest expliciet op de partijraad van 24 september 1966, bij welke gelegenheid hij tevens gekandideerd werd als nationaal lijsttrekker voor de komende Kamerverkiezingen. Het kabinet had bij zijn aantreden wellicht te veel verwachtingen gewekt, gaf hij toe. Het gezag was door ‘ongelukkige gestes in kleine zaken’ verder aangetast geraakt. De tijd die het kabinet nog gegeven was, moest echter gebruikt worden om enkele voor de PVDA belangrijke punten binnen te slepen. Den Uyl wees in dat verband op de Onteigeningswet, het voorstel voor een speculatiewinstbelasting en de Mijnewet continentaal plat. Daarvoor was het noodzakelijk dat ook de PVDA zou instemmen met maatregelen die het evenwichtsherstel van de economie zouden bevorderen. De economische groei was immers noodzakelijk om de door de sociaaldemocraten gewenste ‘gemeenschapsvoorzieningen’ te kunnen realiseren. Hij had ‘geen aarzeling. Ik zie een kans, misschien een kleine kans. [...] Maar de dingen die we dan misschien klaar kunnen krijgen, daar zullen we ook op moeten staan.’ Ook Nederhorst wees op de aanknopingspunten die de miljoenennota nog bood om in de volgende maanden successen te boeken: ‘Maar als het moet breken laat het dan breken op deze punten. Dat zal alleen tot verheldering van de situatie bijdragen. Mocht er een conflict komen, dan geloof ik dat het van de grootste betekenis is dat dit conflict komt niet in het kabinet, maar dat dit conflict wordt uitgevochten in de Kamer, in het volle licht van de openbaarheid.’ Kortom: ‘We zullen als het nodig is een regeringscrisis niet schuwen, maar wij hoeven er ook bepaald niet naar te verlangen.’⁶²

De derde regeringspartij, de ARP, werd vlak voor de begrotingsbehandeling intern vooral verscheurd door de persoonlijke tegenstellingen tussen vicepremier Biesheuvel en fractievoorzitter Roolvink. Beiden aasden op het lijsttrekkerschap voor de Kamerverkiezingen van 1967. Een als verhelderend bedoeld gesprek hierover op 27 september liep uit op een keiharde botsing.⁶³

In de ministerraad van vrijdag 7 oktober lichtte Cals zijn collega's in over de bezwaren van de KVP-fractie. Minister van Defensie De Jong waarschuwde voor de ernst van de situatie, maar Vondeling wuifde alle kritiek op de begroting – waarvan hij dus in weerwil van zijn latere beweringen wel degelijk op de hoogte was – weg. Hij verwachtte de verwijten vanuit de KVP over het oplopend financieringstekort in 1968 'op bevredigende wijze' te kunnen beantwoorden. Cals stelde dat uit het debat een 'vertrouwensvotum' diende te blijken: 'Als men wil dat het kabinet verdwijnt, zal men dat ronduit moeten zeggen.'⁶⁴

Heimwee naar de normen van Romme en Zijlstra

Op dinsdag 11 oktober begonnen de algemene beschouwingen met de eerste termijn van de Kamer, waarin de fractievoorzitters en de financieel deskundigen het woord voerden. In het kabinet overheerste vooraf de stemming dat genoeg was gedaan om aan de wensen van de Kamer tegemoet te komen. Toch bemerkte Veldkamp die dag tijdens een onderbreking 'een gespannen sfeer' in de ministerskamer. De dreiging vanuit de Kamer had zich blijkbaar al aangekondigd.⁶⁵

De fractievoorzitters besteedden pas aan het einde van hun spreektijd aandacht aan de brisante begrotingsproblematiek. vvd-leider Toxopeus, die de beraadslagingen opende, vroeg plagerig wat de 'weken [...] van gerucht over gespannen, spannend en gejaagd overleg, zowel binnen het kabinet als met de zogenaamde regeringsfracties, de geestverwanten van de ministers in de Kamer' voor nieuwe afspraken hadden opgeleverd. Naar de mening van de vvd leidde de verdergaande toename van de overheidsuitgaven tot grote financiële problemen voor het volgende kabinet en het opleggen van lastenverzwaringen aan de burger. Zijn geringe populariteit had het kabinet aan zichzelf te wijten, vond Toxopeus: 'Gij hebt gefaald.' Dat vonden blijkbaar ook KVP en PVDa zelf, stelde de liberale voorman vast. Immers, de sociaaldemocraten hadden Vondeling als lijsttrekker ingeruild voor Den Uyl, en de KVP twijfelde hardop over Cals als lijststaanvoerder – zo richtte Toxopeus zijn pijlen op de premier en de vicepremier.

Toxopeus kende de oorzaak van de financiële problemen waarin het kabinet verzeild was geraakt: 'Het kabinet heeft gedaan alsof alles tegelijk kon.' In dit debat diende 'duidelijkheid' te komen of het kabinet nog voldoende steun had – vooral van de regeringsfracties. De vvd had haar oordeel al klaar: 'Het kabinet dient heen te gaan.'⁶⁶ Witteveen werkte de kritiek van zijn fractievoorzitter op de financiële politiek van het kabinet verder uit. Volgens Vondelings voorganger als minister van Financiën was er sprake van 'een typische overinvesteringscrisis, veroorzaakt door te grote overheidsinvesteringen, waarvan de financiering door

De KVP-fractie in de Tweede Kamer op 13 oktober 1966. Van achter naar voren links: Schmelzer, Baeten, A.E.M. Duynstee, De Vreeze, A.A.M. Kessel, J.W.M. van de Noort, midden: Aalberse en rechts: C.A.A. van Beek, Drosen, Maenen en M.W.J.M. Peijnenburg [Nationaal Archief]

de sterke stijging van lonen en rente vastloopt'. Witteveen waarschuwde: 'Het is vijf minuten voor twaalf.' Terugkeer naar de Rommenorm was noodzakelijk. Het kabinet schoof de problemen met 'kunstgrepen' door naar 1968, wanneer een dekkingsgat van 700 miljoen zou ontstaan. De vvd stelde dan ook een uitgavenbeperking van ruim 600 miljoen voor.⁶⁷

In de CHU-fractie werd geen crisis verwacht. Beernink had op 8 oktober in eigen kring voorspeld dat het kabinet de beschouwingen zou overleven: geen van de drie regeringspartijen had belang bij een crisis. Financieel specialist Van der Mei was in de fractievergadering voorafgaand aan het debat dezelfde mening toegegaan.⁶⁸ Beernink vroeg zich tijdens het debat desondanks plagerig af: 'Waar zijn de schallende fanfares gebleven, waarmee dit kabinet van sterke mannen verleden jaar zijn glorieuze intocht heeft gehouden?' Hij vond dat het kabinet 'bij de uitvoering van zijn plannen heeft gefaald'. Het had de 'beproofde en vertrouwde wegen der financiële politiek' verlaten. 'Het kabinet heeft alles ineens willen doen, waardoor juist een tegenovergesteld effect is bereikt.' Ook Beernink concludeerde: 'Daarom dient dit kabinet heen te gaan.'⁶⁹ Van der Mei beoordeelde de regeringsprognoses voor 1967 aangaande de loon- (3,5%) en de prijsstijging (4,5%), de begrotingsruimte (4,8%) en de belastingdruk (26,7%) als veel te optimistisch, zelfs irreal. Het kabinetsbeleid was onverantwoord, aldus Van der Mei – verwijzend naar de Zijlstranorm: 'De trendmatige begrotingsruimte wordt op een aanvechtbare wijze vergroot, daarna ruimschoots overschreden en vervolgens op een niet solide manier gefinancierd.'⁷⁰

Schmelzer begon met een uitgebreide positief-kritische beschouwing van diverse terreinen van het kabinetsbeleid, waarbij hij met name de kVP-ministers – inclusief premier Cals – omstandig prees.⁷¹ Pas aan het einde van zijn termijn kwam Schmelzer toe aan zijn kritiek op de rijksbegroting. De verwachting van het kabinet dat 1967 een begrotingsoverschot van 800 miljoen zou opleveren, vond Schmelzer 'veel te optimistisch, ja zelfs irreal'. Onvoldoende dekking van de voorgenomen uitgaven bedreigde het economisch evenwicht.⁷² De kVP-fractievoorzitter refereerde aan de halsstarrige houding van het kabinet van een jaar eerder, toen werd ontkend dat verdere inkrimping van de uitgaven voor 1966 mogelijk was. Later dat jaar bleek wel degelijk een zuiniger uitgavenpatroon haalbaar te zijn. 'Het zal duidelijk zijn, dat door zulke ervaringen ons vertrouwen in het financiële beleid niet is versterkt.' De kVP-fractie had zich er tevens aan gestoord dat het kabinet tijdens de beschouwingen van 1965 gedane toezeggingen – voorwaarde voor de instemming – niet was nagekomen.⁷³

De begroting voor 1967, zo vervolgde Schmelzer, was bij nader inzien niet solide. Er ontbrak voor minstens 350 miljoen gulden dekking voor 1967 en het volgende jaar zou het tekort verder oplopen. Schmelzer voorzag voor het na de verkiezingen optredende kabinet een financiële kuil, 'al is er dan ook een matrasje over gelegd'. Het loslaten van de Rommenorm inzake overheidsuitgaven had de kVP-fractie in 1965 node toegestaan, maar had eenmalig moeten blijven, vond Schmelzer. Onvermijdelijk moest het kabinet 'het totale uitgavenpeil en [...] de dekking' opnieuw

bezien. Schmelzer suggereerde enkele bezuinigingsopties: een afslanking van het ambtenarenapparaat en een minder forse stijging van de onderwijsbegroting. De KVP-fractie was best bereid mee te denken over aanvullende dekkingsmaatregelen. Het kabinet diende het vertrouwen echter te herwinnen met ‘duidelijke en overtuigende antwoorden op onze klemmende vragen’, besloot Schmelzer.⁷⁴ De crisisdreiging leek hiermee voor een deel te zijn weggenomen, dacht de *NRC*.⁷⁵

In een kort briefje aan Schmelzer reageerde Cals enigszins verongelijkt op diens kritische bijdrage: het was niet fair te verwachten dat een kabinet dat zo weinig tijd had gehad de structurele problemen zou kunnen oplossen die vorige kabinetten niet eens hadden gesignaleerd.⁷⁶ Schmelzers financiële adjudant Notenboom wees erop dat het kabinet de (eenmalige) versnelde inning van de inkomstenbelasting als dekkingsmaatregel voor structurele uitgaven boekte. Ook toonde Notenboom zijn scepsis over de al te optimistische inschattingen van de minister van Financiën waar het de economische groei betrof. Als een boekhouder wees hij op de zwakke plekken in de rijksbegroting en de consequenties voor 1967 en 1968. Uiteindelijk stelde hij voor 1967 een dekkingstekort van 357 miljoen vast. Door uitstel van uitgaven bij Defensie en Sociale Zaken werd de begroting voor 1967 ‘ontlast, echter ten laste van 1968, terwijl het structurele uitgavenniveau hierdoor voor geen cent daalt’. Hogere belastingen zouden onvermijdelijk zijn, rekende Notenboom voor.⁷⁷

Namens de PVDA-fractie moest ook Nederhorst erkennen dat het vertrouwen in het kabinet was ‘verzwakt’. Nederhorst voorzag echter een positieve kentering van de economische omstandigheden, waardoor het kabinet op korte termijn in staat zou zijn de aangekondigde maatregelen door te voeren. Sceptischer was hij over de beleidsfouten ‘in de psychologische sfeer’, zoals de aankondiging van de verhoging van het inkomen van de Kroon en een zuiniger rijksstudietoelagereregeling. Nederhorst zag de voortdurende stijging van de overheidsuitgaven als een noodzakelijke reactie op ‘de toenemende bevolking, de beperkte ruimte en de stijgende welvaart’. De dekking voor de uitgaven diende te worden gevonden in ‘middelen, die onze gemeenschap uit natuurlijke hulpbronnen toevallen, en in het opvoeren van de besparing’, waarbij hij onder meer doelde op de herzieningsvoorstellen op het gebied van de grondpolitiek en de inzet van Den Uyl inzake het continentaal plat. Nederhorst rekende op weerstand van de rechterzijde tegen deze ‘punten van een socialistisch programma’. De confessionele coalitiepartners dienden dan ook duidelijk te kiezen: voor een kabinet met VVD en CHU of doorgaan met de PVDA. Schmelzer had die duidelijkheid nog niet gegeven, vond hij.⁷⁸

Financieel woordvoerder Peschar wees nog op de versobering die Vondeling had opgelegd aan de andere ministers. Uiteindelijk was het resultaat ernaar; de maatregelen zouden een ontspannende bijdrage leveren aan de economie, verwachtte Peschar. Hij erkende uitstel van de verlaging van de loon- en inkomstenbelasting voor enige tijd te prefereren. De vervroegde inning van een deel van de inkomstenbelasting zou op de instemming kunnen rekenen van de PVDA-fractie, maar Peschar wenste eerst een aantal vragen over de daaropvolgende belastingver-

hoging voor 1968 beantwoord te zien. Een besluit hierover bond immers het na de verkiezingen van 1967 optredende nieuwe kabinet.⁷⁹

ARP-fractievoorzitter Roolvink wenste tot een ‘evenwichtig en billijk oordeel te komen’. De geringe tijd die het kabinet ter beschikking stond, leverde beperkingen op, waarmee in de beoordeling rekening gehouden moest worden.⁸⁰ Hij vatte de opstelling van de ARP-fractie ten opzichte van het kabinet-Cals als volgt samen: ‘een loyale erkenning van een aantal knelpunten en adhesie aan het streven deze weg te nemen, ook wanneer het aanvullende lasten vroeg’. Wel had de ARP ‘van het begin af duidelijk een waarschuwend geluid [...] doen horen’ vanwege de financiële politiek. Het kabinet ‘had moeten en kunnen beseffen, dat men niet tegelijkertijd de openbare en de particuliere bestedingen zo snel kon laten toenemen’. Roolvink bepleitte ‘terughoudendheid bij de voorgenomen overheidsvoorzieningen’, een gecontroleerde loonontwikkeling van niet meer dan 3,5% en aanvullende dekkingsmiddelen om de inflatie tegen te gaan. De begroting legde wel een zware hypotheek op de volgende kabinetsformatie, vreesde de ARP-fractievoorzitter. Een finaal oordeel wenste hij dan ook nog niet uit te spreken.⁸¹

GPV-Kamerlid Jongeling weet de problemen waarin het kabinet terecht was gekomen aan ‘kortzichtigheid’: ‘Het heeft niet gezien, wat er gaande en wat er op komst was; het heeft een kentering in de conjunctuur niet voorzien.’ Jongeling erkende dat een deel van de ellende was veroorzaakt onder het vorige kabinet, maar het kabinet-Cals kon zich daarachter niet verschuilen. De begroting vertoonde tekenen van ‘plastische chirurgie’ en ‘kunst- en vliegwerk’.⁸² Boer Koekoek wist wel hoe het zat: ‘Als men eerst uitgeeft en dan pas gaat zien, waar men het moet halen en kan halen, dan is het te begrijpen, dat men vastloopt.’⁸³

Vertrouwen gevraagd

Geen enkele fractie steunde het kabinetsbeleid onvoorwaardelijk. De PVDA had vragen; de KVP was ronduit kritisch. Toen op donderdagochtend eindelijk het kabinet aan het woord kwam, voelde desondanks niet iedereen de dreigende confrontatie. De spanning was aanvankelijk niet evident, herinnerde minister De Jong zich later. Cals had immers tijdens de ministerraad van 7 oktober gemeld dat Vondeling naar tevredenheid zou kunnen antwoorden op de kritiek van de KVP-fractie. De pers voelde die ochtend de stemming blijkbaar beter aan, getuige onder meer de prent van politiek tekenaar Opland in *de Volkskrant*, waarin hij Schmelzer al afbeeldde als doodgraver van het kabinet.⁸⁴

Cals begon zijn urenlange antwoord met het bedanken van Nederhorst vanwege diens ‘constructieve betoog’ en het in het zonnetje zetten van zijn collega van Financiën Vondeling. Dat leek op een provocatie aan het adres van zijn partijgenoten. De premier ontkennde dat er sprake was van verdeeldheid in het kabinet en dat er tijdens het zomerreces nieuwe afspraken waren gemaakt met de regeringsfracties, zoals was gesuggereerd door Toxopeus. Het kabinet had na alle zomerse geruchten dan ook ‘uitgezien naar deze discussie’ met de Kamer. Cals

‘Norbert, zal ik ’t vraggie vast gaan halen?’, *de Volkskrant*, 13 oktober 1966
[Opland, c/o Pictoright Amsterdam 2010]

signaleerde ‘in brede kringen een vertrouwenscrisis’, maar tijdens het debat moest maar blijken of het kabinet nog steeds voldoende vertrouwen van de Kamer genoot.⁸⁵

Na behandeling van het regeringsbeleid in grote lijnen kwam Cals rond één uur in de middag toe aan de financiële problematiek. Het kabinet wenste enerzijds ‘evenwichtsherstel’, maar wilde anderzijds ‘uitdrukkelijk voorkomen, dat door een te stringent beleid de uitgangspunten van het Kabinetsbeleid in gevaar komen’. Ten behoeve van het eerste waren ‘moeilijke beslissingen’ genomen, bijvoorbeeld op het terrein van de woningbouw. Het kabinet besepte de noodzaak van besparingen en matiging van de loonstijging. Cals weersprak de kritiek dat de overheidsuitgaven expansief stegen: in vergelijking met de voorgaande jaren was de stijging zelfs minder. Het kabinet was ‘terughoudend’ geweest, vond Cals. Door de verhoging van de omzetbelasting vanaf 1968 was het begrotingsbeleid ook voor de toekomst solide. Het volgende kabinet diende echter zelf prioriteiten aan te leggen in de uitgaven.⁸⁶ Kortom: ‘Wil men naar het evenwicht toe, dan moet men oppassen dat men niet zulk een vaart neemt dat men weer door het evenwicht heenschiet. Het economisch beleid is méér dan een begrotingsbeleid.’ De economie moest wel blijven groeien: ‘Daarom wil het kabinet bewust de [...] smalle weg

volgen van een hoog niveau van produktie en werkgelegenheid, van voldoende arbeidsvoorzieningen, met vermijding eensdeels van overbesteding en snelle inflatie en anderdeels van werkloosheid en stagnatie van de groei.' Het kabinet streefde naar 'een op hoog niveau gelegen evenwicht'. Het kabinet koesterde nog steeds grote ambities op de langere termijn, waarbij Cals moest toegeven 'dat het mij verdriet, dat de heer Schmelzer daaraan eigenlijk twijfelt'. Het kabinet ambieerde 'de weg voor te bereiden voor komende kabinetten'. Er moest daarom 'onverminderd' vastgehouden worden aan de ingezette koers. Daarvoor vroeg Cals aan het slot van zijn eerste termijn – in het Nederlands staatsrecht ongebruikelijk – het nadrukkelijke vertrouwen van de Kamer: 'Het is een absolute voorwaarde voor het voortzetten van ons werk.'⁸⁷

Vondeling verontschuldigde zich bij aanvang van zijn bijdrage dat het debat 'nauwelijks te volgen is voor hen die geen begrotingsdeskundige of geschoold econoom zijn'. Hij gaf vervolgens geen krimp onder alle kritiek vanuit de Kamer. De minister had berekend dat het begrotingsevenwicht voor 1967 al 'heel wat beter' was dan in 1966; ook de betalingsbalans liet een verbetering zien. De dekking voor 1967 was solide. Trots meldde hij dat er niet eens geleend hoefde te worden op de open kapitaalmarkt. Een groot deel van de overschrijdingen in 1966 was toe te schrijven aan de loon-prijsspiraal tijdens het kabinet-Marijnen, merkte Vondeling op. Hij toonde zich verongelijkt vanwege het gebrek aan waardering bij de Kamer voor de 'positieve bijdrage' van de kabinetsmaatregelen aan het evenwichtsherstel. Meer dan de vorige – confessioneel-liberale – kabinetten bekommerde de zittende coalitie zich om de ontwikkeling op langere termijn: 'Wij zitten op de Kneuterdijk niet te slapen [...]. Ik durf in alle onbescheidenheid stellen, dat van de hier aanwezigen – zowel Kamerleden als ministers – sinds 1946 niemand zoveel en zo sterk heeft gepleit voor programmering als ik heb gedaan.' Vondeling legde vervolgens de bezuinigingsvoorstellen van Witteveen *hautain ad acta*. Als een schoolmeester doceerde hij de Kamer de ruimte- en uitgavenberekeningen en stelde vast dat de begroting voor 1967 – in tegenstelling tot wat de meeste fracties in eerste termijn beweerd hadden – wel degelijk aan de Zijlstranorm beantwoordde. Ook de berekeningen ten aanzien van de structurele uitgaven van Witteveen en Notenboom sabelde hij neer.⁸⁸

Vondeling verklaarde de argwaan van de Kamer vanuit de 'wijze van presenteren' door het kabinet. Dat had vanwege de stijging van het nationale inkomen en van de inkomsten – zowel uit de belasting als uit andere bronnen – de berekening van de financiële ruimte naar boven bijgesteld overeenkomstig de 'feitelijke ontwikkeling'.⁸⁹ Het gat in de begroting bedroeg naar de mening van de minister slechts 26 miljoen gulden – en dat viel binnen de foutenmarge. Het was zijn eer te na geweest, zo beklemtoonde de minister, 'als onsolide de geschiedenis in te gaan'.⁹⁰ Ook de kritiek op de dekkingsmaatregelen werd weggewuifd. De versnelde inning van de inkomstenbelasting in 1967 was 'volledig verantwoord' als overbruggingsregeling, meende Vondeling. De minister had geen moeite met zijn positie als

‘waterdrager’ van het kabinet, zo besloot hij, maar net als premier Cals rekende hij daarbij op ‘de hulp en steun van de Kamermeerderheid’.⁹¹

‘Een gezellig familiesamenzijn’

De Kamer was geenszins gerustgesteld door het antwoord van het kabinet, dat geen enkele concessie had gedaan. De rechtervleugel van de KVP-fractie vatte de vertrouwenseis van Cals zelfs op als een provocatie.⁹² De tweede termijn gaf nieuwe kansen. De optie om op zeker moment het debat te onderbreken en op vrijdag verder te gaan – aan het begin van de dag nog het voornemen van Kamervoorzitter Van Thiel – werd echter al vóór de dinerschorsing door Cals afgewezen. Oorlogspremier P.S. Gerbrandy citerend, ‘Wie flauw wil vallen, valle flauw’, stuurde Cals Van Thiel een briefje waarin hij de voorkeur kenbaar maakte door te willen gaan: ‘Wat mij betreft: dóórgaan!’ De Kamer maakte geen bezwaar.⁹³

Het debat spitste zich in de tweede termijn toe op de financieel-economische problematiek. Toxopeus had zich gestoord aan het betoog van Vondeling – ‘een zeldzaam nummer van schoolmeesteren’. Ook bekritiseerde de VVD het uitblijven van een prioriteitenschema, waardoor de indruk ontstond dat alles tegelijk moest gebeuren. Grote moeite hield de VVD met de verschuiving van de lasten naar 1968. Het kabinet had de liberalen er niet van kunnen overtuigen dat de begroting bijdroeg aan evenwichtsherstel. De VVD-fractie achtte het kabinet ‘niet in staat om zelfs maar het beleid, dat het zich heeft voorgesteld te voeren, te volbrengen’. Toxopeus verwachtte van de zijde van de KVP-fractie, die zo kritisch was geweest, duidelijkheid in tweede termijn. Hij diende daarom een motie in die het kabinet opriep tot een herziening van het uitgaven- en belastingbeleid – feitelijk een motie van afkeuring.⁹⁴ Ook Beernink, die zijn bezwaren tegen het kabinetsbeleid overeind hield (‘Ik kies dan liever een wat veiliger weg met wat minder risico’s’), was nieuwsgierig naar de positie die Schmelzer en Notenboom zouden innemen.⁹⁵ Toxopeus’ secondant Witteveen bleef kritisch over de berekeningswijze van de begrotingsruimte (‘de ruimtevaart’) door Vondeling en de ‘kunstgrepen’ die waren toegepast ter dekking van de uitgaven. Hij diende twee aanvullende moties in: de eerste riep op tot soepelheid bij de versnelde inning van de inkomstenbelasting bij kleine zelfstandigen die al in de problemen zaten, de tweede tot een ‘zo klein mogelijke toeneming’ van het ambtenarenapparaat in 1967 als bijdrage aan een grotere efficiëntie van de rijksoverheid.⁹⁶

Schmelzer gaf niet de door Nederhorst in eerste termijn gevraagde duidelijke keuze tussen links en rechts, maar kaatste de bal weer terug naar het kabinet. Hij erkende weliswaar dat Vondeling ‘een knap betoog’ had gehouden, maar de centrale vraag bleef ‘in hoeverre deze rijksbegroting met haar consequenties voor 1968 en volgende jaren [aan] onze problemen van nu voldoende tegemoet komt’. Hij vroeg ‘vertrouwenwekkend antwoord’ op drie ‘klemmende’ vragen. De eerste betrof zijn twijfel aan ‘de juistheid van het voorgenomen uitgavenniveau’, waarvoor naar zijn mening onvoldoende structurele dekking was. Schmelzer wenste in dit kader

De kvp-fractie in overleg over de motie. Van links naar rechts: Baeten, K.J. van Laack, Nelissen, Schuijt, Schmelzer en Aalberse.
[Spartanstad]

nadere inlichtingen over de ontwikkeling van de betalingsbalans in 1966. De tweede vraag ging over de uitgaven voor 1968: de kvp wenste dat het kabinet daadwerkelijk zou bewerkstelligen 'dat voor 1968 niet met grote waarschijnlijkheid zware nieuwe lasten onvermijdelijk zijn'. Ten slotte vroeg Schmelzer naar concrete maatregelen die zouden bijdragen aan een verantwoorde loonontwikkeling.⁹⁷ Notenboom richtte zich in zijn bijdrage aan de tweede termijn tot een groter publiek:

Ik begrijp, dat de technische materie van de begroting voor niet-ingewijden een moeilijke zaak is. Misschien denkt men wel eens in en buiten de Kamer, dat dit een soort van Prinzipienreiterij is, maar dan onderschat men toch de ernst van deze zaak. Het gaat mij niet om een getallengegoochel, maar om de vertrouwensbasis, waarop de begrotingscijfers zijn gestoeld.

Hij herhaalde vervolgens zijn bezwaren tegen de wijze waarop Vondeling schoof met uitgaven, waardoor er in 1968 een lastenstijging zou zijn van minimaal 700 miljoen gulden.⁹⁸

Vervolgens eiste Nederhorst van Schmelzer opnieuw duidelijkheid. 'Het is nogal wat, wanneer een van de regeringspartijen de soliditeit van de Minister van Financiën in twijfel trekt. Ik vind dat een vrij duidelijke en vrij forse aanval [...].' Nederhorst was van Schmelzers tweede termijn in dat opzicht 'niet veel wijzer'

geworden. Het kabinet had recht op duidelijkheid van de kant van de regeringspartijen, vond Nederhorst. ‘En de KVP heeft er recht op, een duidelijk antwoord van de kant van de Regering te krijgen,’ reageerde Schmelzer direct. Nederhorst persisteerde: Schmelzer kon beantwoording van de cruciale vragen niet uitstellen tot na het debat: ‘Mijn fractie is van mening, dat het kabinet er recht op heeft om nú te weten, hoe de positie van de regeringspartijen is.’ Nederhorsts eigen fractie kon de begroting in ieder geval ‘volmondig’ steunen.⁹⁹ Ook Peschar toonde zich tevreden met het ‘bijzonder aansprekende antwoord’ van het kabinet, al had hij ‘het gevoel, dat ik tot nu toe de enige ben, die een dergelijke formulering met betrekking tot het door de regering gegeven antwoord heeft gebruikt’. Hij erkende dat het kabinet niet in al zijn ambities was geslaagd. In tegenstelling tot de confessionele fracties was hij echter wel bereid ‘met dit onvolmaakte toch genoeg te nemen’.¹⁰⁰

Roolvink ging niet in op Nederhorsts uitdaging om vóór de verkiezingen duidelijkheid te geven over de coalitievoorkeur. In tegenstelling tot Toxopeus had hij zich wel vermaakt tijdens de inbreng van Vondeling. ‘Het is doorgaans een genoeg, naar hem te luisteren.’ Bij de ARP-fractie was niettemin ‘bepaaldelijk de zorg niet [...] weggenomen dat in 1968 een ongedekt tekort zal bestaan en dat dit voor het volgend kabinet moeilijkheden zal geven ten aanzien tot de financiering voor het jaar 1968’. Roolvink vreesde voor de erfenis die het kabinet voor zijn opvolger zou achterlaten, te weten een dekkingsgat van 322 miljoen gulden. Omwille van de ‘staatkundige betamelijkheid’ diende het kabinet dit gat nu al te dichten. Per motie sprak de ARP-fractie haar ongerustheid uit over de gevolgen die de toenemende inflatie, veroorzaakt door de loonstijging, zou hebben voor de werkgelegenheid. Indien de loonstijging hoger zou zijn dan de toename van de arbeidsproductiviteit, moest het dekkingsplan aangepast worden.¹⁰¹

De sfeer tussen de coalitiepartijen verslechterde zienderogen. Het ontging CPN-fractievoorzitter Bakker niet. Met onverholen leedvermaak en cynisme omschreef hij de sfeer in zijn bijdrage aan de tweede termijn als ‘een gezellig familiesamenzijn van KVP, AR en PVDA’.¹⁰²

Eenheid bewaren met een motie

De tweede termijn van de Kamer eindigde kort voor middernacht. Ruim een uur later werd het debat hervat met het antwoord van het kabinet, waarbij Vondeling als eerste het woord kreeg. In antwoord op de vragen van Schmelzer kon Vondeling niet exact aangeven wat de gevolgen van de begroting zouden zijn voor het evenwicht, wél hield hij vol dat het tekort op de begroting in 1967 ‘aanzienlijk lager’ zou zijn dan in 1966. Vondeling ontkende dat het kabinet lichtvaardig optimistisch uitzag naar 1968. Verwijten als zou de begroting-1967 volgende kabinetten belasten met enorme uitgaven, kaatste hij terug door te wijzen op besluitvorming van eerdere kabinetten die grote uitgaven tot gevolg had waarmee het kabinet-Cals geconfronteerd was. De minister kwam Notenboom niet verder

tegemeet in zijn kritiek op het bijstellen van de begrotingsruimte en hield vast aan zijn berekeningen: 'Het spijt mij, dat ik hem niet volledig heb kunnen overtuigen.'¹⁰³

Cals beantwoordde in zijn tweede termijn nog vragen op een breed scala aan beleidsterreinen. De vvd-motie over de personeelssterkte van het ambtenarenapparaat kwalificeerde hij als 'volkomen misplaatst'. Aan Schmelzer antwoordde Cals dat het kabinet 'zijn eigen verantwoordelijkheid' zou nemen om de loonstijging onder controle te houden, desnoods met aanvullende wetgeving. Van Roolvink vroeg hij een toelichting op diens motie over de loonontwikkeling. Dat Cals de motie-Toxopeus onaanvaardbaar verklaarde, was niet verrassend. De premier dankte Nederhorst en Peschar voor de uitgesproken steun aan het kabinetsbeleid, en Roolvink voor zijn 'constructieve houding'. Hij was ten slotte 'erkentelijk' voor de bijdrage van Schmelzer. Hij hoopte 'voldoende duidelijkheid' te hebben gegeven op de drie vragen van 'zijn – en mijn – politieke vrienden', te weten de kVP-fractie. Op voorstel van Schmelzer werd het debat om kwart over twee voor een uur geschorst voor fractieberaad over de moties. Een enigszins olijke Kamervoorzitter Van Thiel vroeg de honderdduizenden televisiekijkers rekening te houden met de mogelijkheid van een langere pauze: 'Ik heb nl. twintig tot dertig telefoontjes en telegrammen gekregen in verband met het feit, dat ik [voor de vorige schorsing] heb gezegd: "Ik schors de vergadering tot kwart voor één" en dat het een schorsing tot één uur is geworden. De televisiekijkers waren daarover zeer ontstemd en zeer ongerust. Ik vraag dus nu reeds via de microfoon aan de televisiekijkers, begrip te hebben voor onze moeilijkheden.'¹⁰⁴

Tijdens beraad van de kVP-fractietop – inclusief partijvoorzitter Aalberse – stelde Notenboom desgevraagd dat Cals en Vondeling op de vragen van de kVP-fractie niet de gewenste geruststellende antwoorden hadden gegeven. Duidelijk was dat een substantieel aantal rechtse kVP-fractieleden de motie van Toxopeus wilde steunen, waardoor de fractie in tweeën zou splijten en het kabinet zou vallen. Dat laatste bevestigde ook Luns, die in de schorsing de kVP-fractie bezocht.¹⁰⁵ Om de eenheid in eigen gelederen te bewaren en zijn eigen leiderschap te consolideren moest Schmelzer het initiatief naar zich toe trekken. Hij legde hierop de fractie een nog tijdens de tweede termijn met Notenboom en Nelissen opgestelde motie voor, die weliswaar minder hard was dan die van Toxopeus en tegemoetkwam aan de bezwaren van Roolvink – Schmelzer hoopte nog steeds samen met de ARP te kunnen optrekken om de christendemocratische perspectieven niet te verstoren –, maar waarvan tegelijkertijd verondersteld mocht worden dat deze voor het kabinet onaanvaardbaar zou zijn. Nadat ook Klompé zich in het belang van de partijeenheid akkoord had verklaard – haar steun was van belang vanwege haar persoonlijke band met Cals en haar voorkeur voor een centrumlinks kabinet – hielden nog slechts vier fractieleden (A.A.M. Kessel, Van Doorn, Laan en A.A.M. Verdijk) een voorbehoud voor het geval het kabinet de motie onaanvaardbaar zou verklaren. Achteraf uitten Klompé, Van Doorn en Westerterp hun bedenkingen over de wijze waarop Schmelzer de motie aan de fractie had opgedrongen. De

meeste andere fractieleden, ook die van meer progressieve snit, gaven willens en wetens hun steun. Een van hen, Schuijt, verklaarde later: ‘Hoewel ik altijd een voorstander was en nog ben van samenwerking tussen christen-democraten en socialisten, heb ik die nacht, die ik intens heb meegemaakt, geen ogenblik gearzeld vóór de val van deze rooms-rode regering te stemmen.’ Ook de meeste vertegenwoordigers van de vakbondsvleugel in de fractie steunden de motie.¹⁰⁶

Schmelzer bezocht hierna Cals om hem te informeren over de stemming in de KVP-fractie en om zijn motie voor te leggen. Schmelzer erkende dat het zover niet zou zijn gekomen indien niet Vondeling, maar Zijlstra de begroting zou hebben verdedigd. Het vertrouwen ontbrak. Cals wist: ‘Nou, Norbert, dat was het dan.’ Schmelzer: ‘Dat vrees ik ook, Jo.’ Beiden realiseerden zich dat de motie voor het kabinet onaanvaardbaar zou zijn. De premier lichtte vervolgens zijn collega’s in.¹⁰⁷

Het debat deed inmiddels een fysieke aanslag op de meeste deelnemers. Ook voor Cals, die tijdens zijn politieke loopbaan regelmatig gehinderd werd door gezondheidsproblemen, begonnen de uren te tellen. Naar verluidt hielden sommige politici zich mede op de been met behulp van (alcoholische) consumpties.¹⁰⁸

Schmelzer was kort na half vier in de ochtend de eerste spreker in de derde termijn. Op een van zijn drie vragen – over de loonpolitiek – had hij een bevredigend antwoord gehad. Onvoldoende gerustgesteld was de KVP-fractie echter over de effecten van de prioriteitsstelling voor de evenwichtige ontwikkeling na 1967. Wat ook bleef was de zorg over de onvoldoende structurele dekking van de uitgaven. Schmelzer stelde vast dat ‘wij de Regering niet [hebben] kunnen overtuigen van de juistheid van onze visie. De Regering heeft ons niet kunnen overtuigen van de juistheid van haar visie.’ Volgens Schmelzer had het geen zin meer ‘terug te keren in het debat betreffende talrijke cijfer-opstellingen en controversen daarover’. De kogel moest door de kerk. Schmelzer diende zijn motie in:

De Kamer, gehoord de Algemene Politieke en Financiële Beschouwingen over de Rijksbegroting 1967, van mening, dat in het voorgenomen financieel-economisch beleid meer waarborgen moeten worden gelegd voor een evenwichtige groei en tegen verdergaande geldontwaarding en werkloosheid, spreekt als haar overtuiging uit, dat mede met het oog op de mogelijkheden voor 1968 naast een verbetering voor de dekking 1967 maatregelen ter voorkoming van extra-uitgavenstijging voor 1968 noodzakelijk zijn, nodigt de Regering uit, daartoe voorstellen te doen, en gaat over tot de orde van de dag.

De uitgaven voor 1967 werden dus aanvaard om de ARP-fractie erbij te houden. Nadrukkelijk stelde Schmelzer dat het geen motie van wantrouwen betrof. Met ‘veel van dit Regeringsbeleid’ kon de KVP-fractie immers instemmen. Schmelzer wenste ook geen andere coalitie, voegde hij eraan toe. De motie diende slechts om een zakelijk meningsverschil uit te drukken over de financieel-economische ontwikkeling, zo hield hij de Kamer voor. Het kwam hem te staan op hoongelach vanuit de PVDA- en oppositiebankjes. Afsluitend merkte Schmelzer op dat ‘een

Overleg tussen Vondeling en Cals achter de ministerstafel.
[Nationaal Archief]

overgrote meerderheid' van de KVP-fractie de motie steunde. Cals vroeg andermaal om schorsing voor 'kort beraad'.¹⁰⁹

Tijdens deze nachtelijke schorsing, van kwart voor vier tot tien over vier, vergaderden de bewindslieden in de ministerskamer van het Kamergebouw. Cals had al vernomen dat vier leden van de KVP-fractie tegen de motie-Schmelzer zouden stemmen; de overgrote meerderheid was dus vóór. Voor de premier was de motie onaanvaardbaar. De PVDA-ministers Suurhoff, Samkalden en Den Uyl kwamen tot hetzelfde oordeel. Vondeling wenste nog een vluchtroute open te houden: misschien wilden de fracties nog nader beraad na behandeling van de motie? Ook Biesheuvel wilde de KVP-fractie nog een kans geven de motie in te trekken. Naar het oordeel van Cals kon dat echter niet meer; de katholieke ministers dienden naar zijn mening af te treden als een groot deel van de eigen fractie de motie steunde. Veldkamp herinnerde zich later dat de premier persoonlijk geraakt was: 'Cals had er geen zin meer in, de PVDA-ministers evenmin en tenminste een aantal KVP-ministers zag de politieke combinatie het liefst verdwijnen.'¹¹⁰ Met dat laatste doelde Veldkamp vermoedelijk op de katholieke collega's van wie hijzelf veronderstelde dat zij een voorkeur hadden voor een kabinet met de VVD, zoals Luns, De Jong en Bot.

Roolvink had Schmelzers motie willen steunen, maar kreeg daarvoor onvoldoende steun in zijn fractie. Met name de vertegenwoordiger van de CNV-vleugel Boersma hield vast aan het kabinet. Partijvoorzitter Berghuis sommeerde Roolvink over de telefoon tegen de motie-Schmelzer te stemmen. Biesheuvel, Verdam en Diepenhorst bezochten tijdens de pauze hun fractie en lieten weten dat de motie-Schmelzer voor het gehele kabinet onaanvaardbaar was. Biesheuvel eiste de steun van de fractie. Onder druk van de partijtop was hij einde augustus aangebleven; nu wilde hij niet weggestuurd worden door zijn eigen mensen. Bovendien zou een crisis de partij veroordelen tot hernieuwde samenwerking met de VVD, waarmee het in 1965 op een veel principiëler punt was misgelopen. Onder deze druk sloot Roolvink uiteindelijk de antirevolutionaire rijen.¹¹¹ KVP en ARP zaten niet meer op één lijn.

Na de schorsing volgde de behandeling van de motie-Schmelzer. De oppositiewoordvoerders Toxopeus, Beernink, Jongeling, Koekoek en Van Dis spraken hiervoor hun steun uit, maar Lankhorst (PSP) kondigde aan tegen te zullen stemmen; Bakker vroeg om duidelijkheid: ‘Maak het dan ook maar kort.’ Nederhorst – vanuit de PVDA-bankjes aangemoedigd door oud-NVV-voorzitter en fractielid Roemers¹¹² – daagde het kabinet uit. Hij stelde vast dat Schmelzer ‘in deze vroege ochtend’ eindelijk de gevraagde duidelijkheid had gegeven. De motie was wel degelijk een motie van afkeuring. Het kabinet zou ‘geen knip voor zijn neus waard zijn, als het deze twijfel op zich liet zitten en deze motie niet in haar ware betekenis zou onderkennen’. Roolvink wenste eerst het oordeel van het kabinet te horen.¹¹³

Ook Cals had geen zin meer ‘terug te keren in een debat over cijferopstellingen’. In weerwil van Schmelzers bewering interpreteerde hij – omwille van de politieke duidelijkheid – de motie wel degelijk als een motie van wantrouwen: ‘Wij kunnen er niets anders in zien [...] dan gebrek aan vertrouwen in het financieel-economisch beleid van het kabinet. Dat is nogal wat.’ Roolvink kondigde vervolgens aan dat de ARP-fractie tegen zou stemmen. De antirevolutionairen deelden Schmelzers zorgen over het dekkingsplan, maar wensten hun goedkeuring te geven aan de uitgaven voor 1967 én 1968. De KVP'er Verdijk verklaarde ‘namens een klein aantal leden van mijn fractie’ tegen de motie te stemmen ‘omdat wij het regeringsbeleid van thans wensen te steunen’. De motie-Schmelzer werd vervolgens aangenomen met 75 stemmen vóór en 62 tegen. Vier KVP'ers – Verdijk, Van Doorn, Laan en Kessel – stemden tegen. Ook de fracties van de CPN en de PSP onthielden hun steun aan de motie.¹¹⁴ VVD, CHU, SGP, GPV en de Boerenpartij steunden haar wel. Na de stemming – het was inmiddels tien over vijf – vroeg Cals om schorsing van de beraadslagingen. Zijn kabinet was gevallen. Tegen zes uur 's ochtends verliet Cals geslagen het Kamergebouw. ‘Het komt te laat – pas als je weggaat,’ was zijn reactie op het spontane applaus dat hij van omstanders kreeg.¹¹⁵

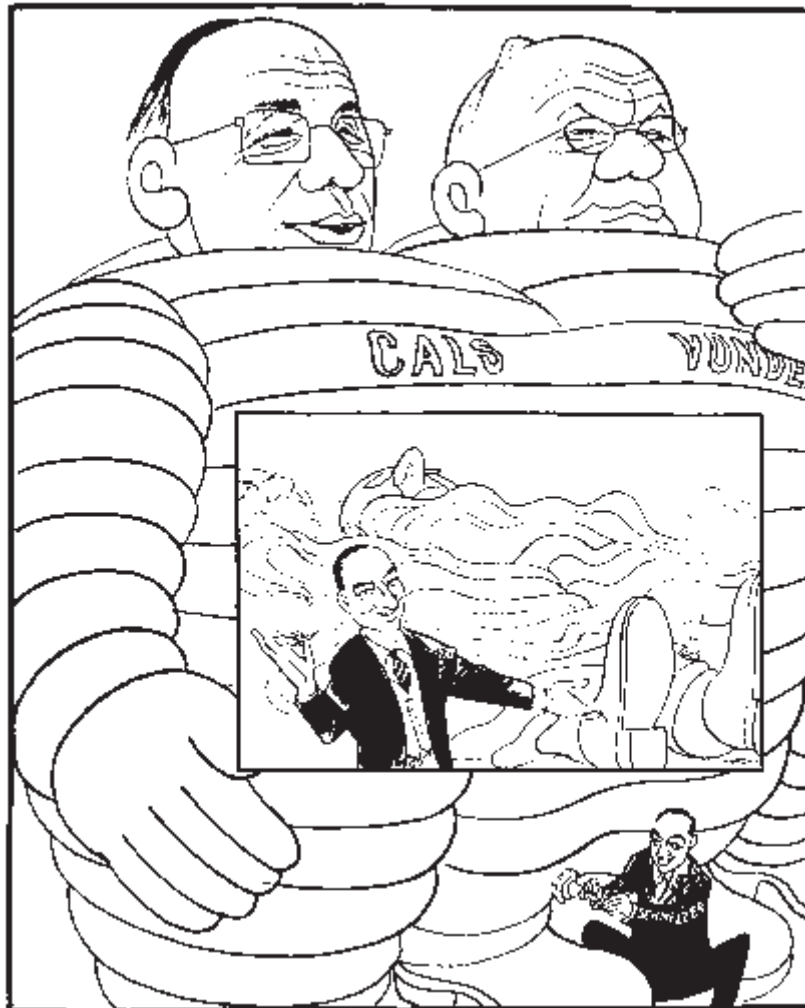
Rol van de media en partijpolitieke gevolgen

De rechtstreekse tv-uitzending van het debat was bekeken door honderdduizenden Nederlanders. Voor het eerst was een kabinet live op tv gevallen. Ook in de volgende dagen was de televisie, meer nog dan de geschreven pers, van grote invloed op de perceptie van de gebeurtenissen in de 'Nacht van Schmelzer' – zoals de kabinetscrisis onmiddellijk ging heten. Hier bleek tevens de invloed van de vrijere positie die de journalistiek inmiddels innam. De professionalisering van het beroep droeg bij aan een grotere afstand tussen partij en journalisten. Politici konden niet meer vanzelfsprekend rekenen op de steun van de 'eigen' media.¹¹⁶

Vooraf de actualiteitenrubrieken op de avond na de Nacht werden beeldbepalend. Dat gold allereerst de uitzending van KRO's *Brandpunt*, dat ook al vóór de kabinetscrisis had getuigd van sympathie voor het kabinet en van een kritische houding jegens de KVP. De uitzending op vrijdagavond – door drie miljoen mensen bekeken! – bestond uit een reconstructie van het debat, gevolgd door een verhitte discussie tussen Schmelzer en Mertens, de katholieke vakbondsman die het kabinet verdedigde. De NKV-voorzitter vond het optreden van de fractie 'onbegrijpelijk, teleurstellend en onverantwoordelijk'. Mertens kondigde zelfs zijn aftreden als partijbestuurslid aan, hetgeen bijdroeg aan de verwijdering tussen de KVP en de katholieke arbeidersbeweging. Ook de afstand tot de geestverwante omroep groeide. Een poging van partijvoorzitter Aalberse om in het KRO-programma *Vanavond in Nieuwspoort* van 18 oktober 1966 het beeld van een verdeelde KVP weg te nemen, mislukte omdat – onverwacht voor de partijvoorzitter – ook Cals daarin werd geïnterviewd. Aalberse voelde zich onheus bejegend door de KRO. De kritiek in de partijtop op de omroep nam toe, hetgeen KRO-voorzitter én KVP-bestuurslid Van Doorn in een lastig parket bracht.¹¹⁷

Op 17 oktober publiceerde het dagelijks bestuur van de KVP een verklaring waarin steun werd uitgesproken aan de fractie. Twee dagen later besprak ook het partijbestuur de situatie. Aalberse wierp de bewering van Van Doorn als zouden delen van partij en fractie bewust hebben aangestuurd op een crisis, verre van zich. Het kabinet was 'op zakelijke gronden' gevallen, hield Aalberse vol. Veel kritiek was er op de KRO en *de Volkskrant*, die de kant hadden gekozen van het 'martelaarskabinet'-Cals, en op het mediaoptreden van Mertens. Deze verdedigde zijn oordeel over de handelwijze van de fractie: 'Psychologische en klimatologische omstandigheden moet men naast zakelijke overwegingen in ogenschouw nemen.' Een door Aalberse opgesteld perscommuniqué kreeg de steun van 29 partijbestuursleden – drie leden (onder wie Van Doorn en Mertens) stemden tegen, twee onthielden zich.¹¹⁸

De KVP slaagde er tot februari 1968 in de gelederen gesloten te houden. Toen verliet een aantal radicalen, onder wie Bogaers, Aarden en Van Doorn, de partij om snel daarna – samen met de evangelisch-radicalen van de ARP – de Politieke Partij Radicalen (PPR) op te richten. Zo niet Cals, die zijn partij uiteindelijk toch trouw bleef. De gevreesde partijsplitsing werd mede hierdoor afgewend.¹¹⁹ De

‘De krach(t) van de sterke mannen’.
Schmelzer hoefde volgens Doeve alleen het ventiel los te draaien.
[De wereld van Eppo Doeve]

afstand tussen de partijtop en het NKV was daarentegen gegroeid. Al met al kunnen de oprichting van de PPR en de breuk tussen het NKV en de KVP niet louter worden toegeschreven aan de kabinetscrisis van oktober 1966. De KVP kende vanaf haar oprichting vleugels. De beginnende ontzuiling zorgde voor een verdere afname van de interne cohesie. Deze ontwikkeling was ook de diepere oorzaak van de electorale achteruitgang van de KVP. Het verkiezingsresultaat van voorjaar 1963 was al minder dan dat van de Statenverkiezingen van 1962. Het verval was dus al

eerder ingezet. Bovendien, bij de Kamerverkiezingen in februari 1967 verloor niet alleen de KVP, maar ook de ‘verraden’ PVDA. Er was dus eerder sprake van een algemene crisis onder de grote partijen. De Nacht heeft echter onmiskenbaar een katalyserend effect gehad op dit proces.¹²⁰

Ook in antirevolutionaire kring werd verdeeld gereageerd op de val van het kabinet. Roolvink wees tijdens de vergadering van het dagelijks bestuur de dag na de Nacht de beschuldigende vinger naar de PVDA. Alle kritiek op het kabinet was terecht geweest, de begroting was ‘door en door ziek’. Roolvink bepleitte daarom vooral aansluiting te houden bij de KVP. Andere bestuursleden, onder wie Berghuis en CNV-voorzitter Van Eibergen, vonden juist de KVP schuldig aan de val van het kabinet, dat het zo slecht niet had gedaan. Weer een dag later bleek de partijraad toch in meerderheid de opstelling van de fractie, die schone handen gehouden had, te steunen. Mannenbroeders waren het nu eenmaal niet gewoon eigen ministers naar huis te sturen.¹²¹

In de PVDA-fractie bestond naast boosheid ook een zekere opluchting. Het impopulaire kabinet was ten val gebracht – door de KVP. Daarbij droeg de crisis bij aan herstel van de eenheid binnen de PVDA.¹²² De PVDA gebruikte de val van het kabinet als bewijs van de onbetrouwbaarheid van de KVP – en van haar fractievoorzitter in het bijzonder. Nederhorst verspreidde in eigen kring een notitie getiteld ‘Nooit meer met *deze* KVP’, doelend op de rechtse lijn-Schmelzer-Aalberse, die naar zijn indruk bij de coalitiepartner de overhand had gekregen. De verontwaardiging was deels gespeeld. De val van het kabinet verloor de partijtop ook van een probleem. Het partijcongres van november 1966 in Rotterdam werd gebruikt om de aandacht af te leiden van de verkiezingsnederlagen van voorjaar 1966 en de KVP tot gemeenschappelijke vijand te verklaren. Binnen de partij kreeg hierdoor Nieuw Links de wind in de zeilen. De polarisatie was ingezet. In 1969 nam het PVDA-congres de zogenaamde anti-KVP-motie aan, die de coalitievorming in de navolgende jaren zou bemoeilijken. Bovendien gaven de gebeurtenissen in de nacht van 13 op 14 oktober voeding aan de gedachte dat de confessionelen, vanwege hun centrumpositie steeds machtsbepalend, slechts ‘in uiterste noodzaak’ bereid waren met de sociaaldemocraten te regeren.¹²³

Ten slotte

Het kabinet-Cals was in 1965 door KVP, ARP en PVDA met gering enthousiasme begroet. Het viel uiteindelijk in de nacht van 13 op 14 oktober 1966 omdat het klem was komen te zitten tussen de steeds verder uiteenlopende partijbelangen.

De confessionele fracties hadden het kabinet al vanaf het najaar van 1965, toen de rijksbegroting-1966 voorlag, gewaarschuwd voor de financieel-economische gevolgen van het expansieve regeringsbeleid. De verslechterende economische omstandigheden vereisten volgens KVP en ARP temporisering van de op zich legitieme kabinetsvoornemens. PVDA-minister van Financiën Vondeling probeerde vervolgens te bezuinigen, maar stuitte daarbij op de gebrekkige medewerking van

zijn collega's in het kabinet – onder wie opvallend veel confessionele ministers – én van zijn eigen partij. Twee achtereenvolgende forse verkiezingsnederlagen in het voorjaar van 1966 (Staten- en gemeenteraadsverkiezingen) hadden in de PVDA grote onrust veroorzaakt. De deelname aan het kabinet-Cals leverde niet de gehoopte electorale revenuen op en door de economische tegenwind werd het perspectief op verwezenlijking van de sociaaldemocratische voornemens steeds irreëler. Tijdens de zomer van 1966 nam de onrust in de PVDA door verschillende kwesties (verhoging van het inkomen van de Kroon, de kwestie-Von Kielmansegg) onhoudbare vormen aan.

De twee grootste regeringsfracties dienden met spoed onderdelen van hun wenspakket te realiseren om op die manier bij de Kamerverkiezingen van mei 1967 verdere schade te voorkomen. Deze verlangens waren in grote mate tegenstrijdig. De KVP wenste de eerder afgesproken verlaging van de inkomstenbelasting te incasseren, terwijl de PVDA de indirecte belastingen niet wilde verhogen. Het leidde tot een gekunsteld compromis in de vorm van het dekkingsplan bij de rijksbegroting-1967. Tijdens de algemene politieke en financiële beschouwingen was de begroting onder druk van de PVDA ononderhandelbaar geworden, terwijl de confessionelen hun instemming juist lieten afhangen van de bereidheid van Cals en Vondeling tot concessies. De confrontatie werd onvermijdelijk toen Schmelzer met zijn motie alsnog wijzigingen probeerde af te dwingen en het kabinet onverzettelijk bleef. De KVP-fractievoorzitter nam daarmee doelbewust het risico van een kabinetscrisis – die ook de PVDA niet onwelkom was.

Schmelzers verdeelde fractie dreigde uiteen te vallen. Hij koos met de indiening van zijn motie de lijn van de grote meerderheid in zijn fractie, die meer geporteerd was voor samenwerking met de VVD. De (geringe) uitval ter linkerzijde nam hij op de koop toe.

De financiële deugdelijkheid van het kabinetsbeleid was voor Schmelzer van groot belang. Meer nog echter stond voor hem de eenheid in eigen kring voorop. Daarom had Norbert het gedaan.